

Resultaten van beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen in Nederland in 2002

Jan Schoppers en Kees Koffijberg

SOVON-informatierapport 2003/03

Uitgevoerd in opdracht van Vogelbescherming Nederland

© SOVON Vogelonderzoek Nederland 2003.

Dit rapport is samengesteld in opdracht van Vogelbescherming Nederland

Tekst: Jan Schoppers & Kees Koffijberg

Kaarten: Peter Eckelder, Jeroen Nienhuis & Dirk Zoetebier,

Wijze van citeren:

Schoppers J. & Koffijberg K. 2003. Resultaten van beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen in Nederland in 2002. SOVON-informatierapport 2003/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

ISSN 1382-6271

SOVON Vogelonderzoek Nederland
Rijksstraatweg 178
6573 DG Beek-Ubbergen
Tel: 024-6848111
Fax: 024-6848122
E-mail: info@sovon.nl
Homepage: www.sovon.nl

Inhoud

Samenvatting	4
Summary	6
1. Inleiding	7
2. Werkwijze	9
2.1 Inventariseren van Kwartelkoningen	9
2.2 Beschermingsmaatregelen	10
2.2.1 Voorlichting	10
2.2.2 Beschermingsmaatregelen	10
3. Aantallen en verspreiding	13
3.1 Aantallen en populatieschatting	13
3.2 Verspreiding	14
3.3 Aankomst	14
4. Habitat en beheer	19
4.1 Habitat	19
4.2 Beheer	19
4.3 Eigendom	21
5. Resultaten van beschermingsmaatregelen	25
5.1 Rivierengebied	25
5.2 Rest van Nederland	27
6. Discussie en conclusies	29
6.1 Aantallen, verspreiding en habitatkeuze	29
6.2 Evaluatie van beschermingsacties	30
6.3 Neveneffect van uitstel van maaien	32
6.4 Conclusies en aanbevelingen	33
7. Dankwoord	35
8. Literatuur	37
Bijlagen	39

Samenvatting

Sinds 1997 zit het aantal broedende Kwartelkoningen in Nederland duidelijk in de lift. Jaarlijks werden ten minste 200 territoria vastgesteld, tegen hooguit 40 halverwege de jaren negentig. Het aantal in 2002 paste in dat beeld, met zelfs een boven-gemiddeld aantal van 336 territoria (schatting 350-390). Zonder adequate beschermingsmaatregelen zijn veel van deze vogels niet in staat succesvol te broeden. Doordat de soort pas laat in het broedseizoen arriveert, zijn veel percelen met potentieel broedhabitat (graslanden met een gesloten vegetatie van ten minste 20 cm) al gemaaid of worden ze gemaaid nadat de vogels zich hebben gevestigd. Dit laatste gebeurt vooral bij graslanden met een late maaidatum, meestal percelen met een beheersovereenkomst in het kader van weidevogelbescherming, die vanaf half juni worden gemaaid. Legsels en kleine kuikens hebben daardoor nauwelijks kans op overleven, zeker als we bedenken dat de vogels gedurende één broedseizoen twee broedsels moeten produceren. Deze problematiek vormde de aanleiding in 2001 een landelijk beschermingsprogramma op te zetten. Dit programma kwam voort uit enkele particuliere initiatieven, vooral het project 'IJsselcrex', die vanaf 1998 op een aantal plaatsen in het land ontstonden. Het project berust op een samenwerkingsverband van Vogelbescherming Nederland, het Ministerie van LNV, de vereniging Particuliere Soortbeschermings Organisaties en de Provincies Gelderland en Overijssel. Uitvoering vindt plaats door een veldcoördinator van SOVON Vogelonderzoek Nederland, in samenwerking met ruim 100 vrijwilligers en medewerkers van de Dienst Landelijk Gebied in Gelderland en Overijssel. Het beschermingsproject is bedoeld ter overbrugging van het in werking treden van het 'Soortbeschermingsplan Kwartelkoning in grasland', dat in de loop van 2003 zal verschijnen. De werkzaamheden bestaan uit het organiseren van twee simultane inventarisaties in de belangrijke gebieden, het veiligstellen van de gevonden roepplaatsen en het geven van voorlichting aan boeren en beheerders.

Uiteindelijk kon in 2001 in het rivierengebied voor 87% van de roepplaatsen van Kwartelkoningen worden bewerkstelligd dat de maaidatum werd verschoven naar 1 augustus of later. Vanaf dat moment is de kans op verstoring van legsels en het uitmaaien van kuikens minder groot; bovendien kan deze datum nog op draagvlak rekenen bij de grondgebruikers. Buiten het rivierengebied deden belangrijke knelpunten zich vooral voor in Groningen, waar vrijwel alle territoria gevestigd zijn in de akkers van het Oldambt, en waarvoor op dit moment geen recept voor beschermingsmaatregelen beschikbaar is. Daarnaast werd veel informatie verzameld in welke terreinen Kwartelkoningen voorkomen, wat bijvoorbeeld een gerichte voorlichtingscampagne mogelijk maakt.

In 2002 werd het project op vergelijkbare wijze voortgezet. De uitvoering profiteerde duidelijk van het in 2001 opgebouwde netwerk en opnieuw was er sprake van een goede samenwerking tussen alle betrokken partijen, niet in de laatste plaats de 110 vrijwilligers die begin juni en eind juni een groot deel van de roepende Kwartelkoningen opspoorde. Bovendien kon het werkterrein aanzienlijk worden uitgebreid en werd nu ook actief meegewerkt in gebieden buiten de grote rivieren. De verspreiding van Kwartelkoningen bleek in grote lijnen vergelijkbaar met 2001. De meeste territoria waren gevestigd in het Oldambt (138, 41% van de populatie), in het rivierengebied (98, 29%) en in Drenthe (41, 12%). Vooral in Noordoost-Nederland (noordelijk IJsseldal, Drenthe, Groningen) arriveerden veel vogels vanaf half juni, wat een influx van elders suggereert (vogels die elders zijn uitgemaaid dan wel vogels die bij ons komen voor een tweede broedsel). Iets vergelijkbaars vond ook plaats in het topjaar 1998, toen in Nederland bijna 600 Kwartelkoningen werden geteld.

Het habitatgebruik kwam redelijk overeen met het in 2001 verkregen beeld. Landelijk gezien waren de meeste vogels (54%) gevestigd in boerenland, zowel grasland (46%) als bouwland (41%). Dat laatste is vooral een effect van het grote aantal in het Oldambt. Buiten dat gebied, is grasland overall het belangrijkste habitat en zou het aandeel in boerenland maar 22% bedragen (tegen 62% in natuureservaten). Bij de graslanden gaat het dan vooral om de uiterwaarden van de rivieren, beekdalgraslanden en graslandreservaten van natuurbeheerders. Vooral organisaties als Staatsbosbeheer en de provinciale landschappen beheren veel terreinen waar Kwartelkoningen voorkomen. Staatsbosbeheer neemt in het rivierengebied zelfs 29% van alle roepplekken voor z'n rekening. Daarnaast vestigen vogels zich in tal van (vaak tijdelijk) extensief beheerde terreinen, in eigendom van bijvoorbeeld waterschappen en de Dienst der Domeinen. Natuurontwikkelingsgebieden zijn eveneens in trek, al komt landelijk gezien hier een minderheid van de vogels (13%) voor. Dit kan echter van plaats tot plaats verschillen. Zo werd langs de Nederrijn/Lek meer dan de helft (55%) van de vogels aangetroffen in natuurontwikkelingsprojecten.

In totaal kon landelijk gezien 51% van de roepplaatsen worden veiliggesteld (d.w.z. maaidatum verplaatst naar 1 augustus of later). Dat aantal is vooral laag vanwege het ontbreken van beschermingsmaatregelen voor de vogels in de akkers in het Oldambt. Deze situatie zal in 2003 door middel van een speciale studie onder de loep worden genomen. Buiten de Groningse vogels, ligt het aandeel beschermde individuen veel hoger (85%). Vooral in het rivierengebied was het uitvoeren van beschermingsmaatregelen erg succesvol. Hier werd voor 90% van de roepplaatsen uitstel van maaien bewerkstelligd. Dit gebeurde zowel bij boeren als bij natuurbeheerders. Knelpunten waren vooral een aantal boeren met een beheersovereenkomst, die niet bereid waren mee te werken aan uitstel van maaidatum en waar de vogels uiteindelijk werden uitgemaaid. Achtergronden zijn meestal de geringere kwaliteit van laat gemaaide percelen. Daarnaast kwam actie in een aantal gevallen te laat, of was er voor de natuurbeheerder geen mogelijkheid de verkoop van hooi op een alternatieve manier te regelen. Ook is de kennis bij natuurbeheerders, ondanks de in 2001 opgestarte voorlichtingscampagne, nog niet altijd optimaal en wordt een perceel vaak gemaaid zodra de roepende vogel niet meer wordt gehoord. Onderzoek aan de broedbiologie van Kwartelkoningen heeft laten zien dat juist in zo'n situatie de kans groot is dat het om een gepaarde vogel met een legsel gaat.

Een ander knelpunt dat nader onderzoek behoeft is de effectiviteit van de nu genomen maatregelen. Niet in alle gevallen bleek het mogelijk voor een perceel als geheel de maaidatum uit te stellen. In die gevallen is een straal van gemiddeld 95 m rond de roepplaats gepaard. Dit komt globaal overeen met de gemiddeld 100 m tussen roepplaats en nestplaats, zoals die uit buitenlands onderzoek is gebleken. In hoeverre die afstand ook in Nederland kan worden gehanteerd, en of Kwartelkoningen in dergelijke percelen met succes hebben gebroed is onduidelijk en het is gewenst dit nader te onderzoeken. Alleen op die wijze kan namelijk de effectiviteit van de genomen maatregelen worden gemeten.

In 2003 zal het project op vergelijkbare wijze worden voortgezet en zullen resterende knelpunten zoveel mogelijk worden opgelost. Naar verwachting zal in 2004 het Soortbeschermingsplan Kwartelkoning in grasland operationeel worden.

Summary

Since 1997, the breeding population of Corncrakes in the Netherlands has experienced a remarkable recovery. At least 200 singing males have been recorded annually, with peak numbers up to 586 and 525 in 1998 and 2000 respectively. This population revival initiated several local projects with conservation measures, which were implemented in a national conservation scheme in 2001 (see Schoppers & Koffijberg 2001). This project is a collaboration between Vogelbescherming Nederland (Dutch BirdLife partner), the Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries, the County Councils in Gelderland and Overijssel and SOVON Vogelonderzoek Nederland (Dutch Centre for Field Ornithology). The current project, which will run from 2001 - 2003, aims to cover the period until a Species Action Plan will enter into force. It includes two simultaneous censuses (around 1 June and 20 June), conservation action and promotion of corncrake friendly management in Corncrake key-sites (Fig. 1). Fieldwork is co-ordinated by SOVON, and supported by more than 100 volunteers. This report presents the data collected in 2002.

Compared to previous years, Corncrake numbers in 2002 were high. In total, 336 singing males were recorded and considering some underestimates, the Dutch population in 2002 is estimated at 350-390 singing males (Tab. 1). Largest concentrations were found in the Oldambt area in NE Groningen (138 singing males) and in the forelands of the river Rhine, Waal and IJssel (98)(Fig. 1). Arrival was rather late, with good numbers arriving in the 2nd half of June, especially in the NE part of the country (Fig. 5) whereas arrival in the river forelands was in general earlier (May) and not prolonged into late summer. Overall, 54% of all males settled in farmland, pastures (46%) as well as crops (41%)(Fig. 6). Crop-breeding is dominated by the large numbers in the Oldambt area which exclusively breed in high-standing crops like alfalfa and winter-wheat. Elsewhere, farmland-breeding mainly refers to grassland with late mowing dates (mostly 15 June), while even larger numbers (62%) breed in nature reserves. These may include grassland with late mowing dates as well as renaturation projects which are grazed and not mown at all. Most pastures with breeding Corncrakes are situated in floodplain meadows.

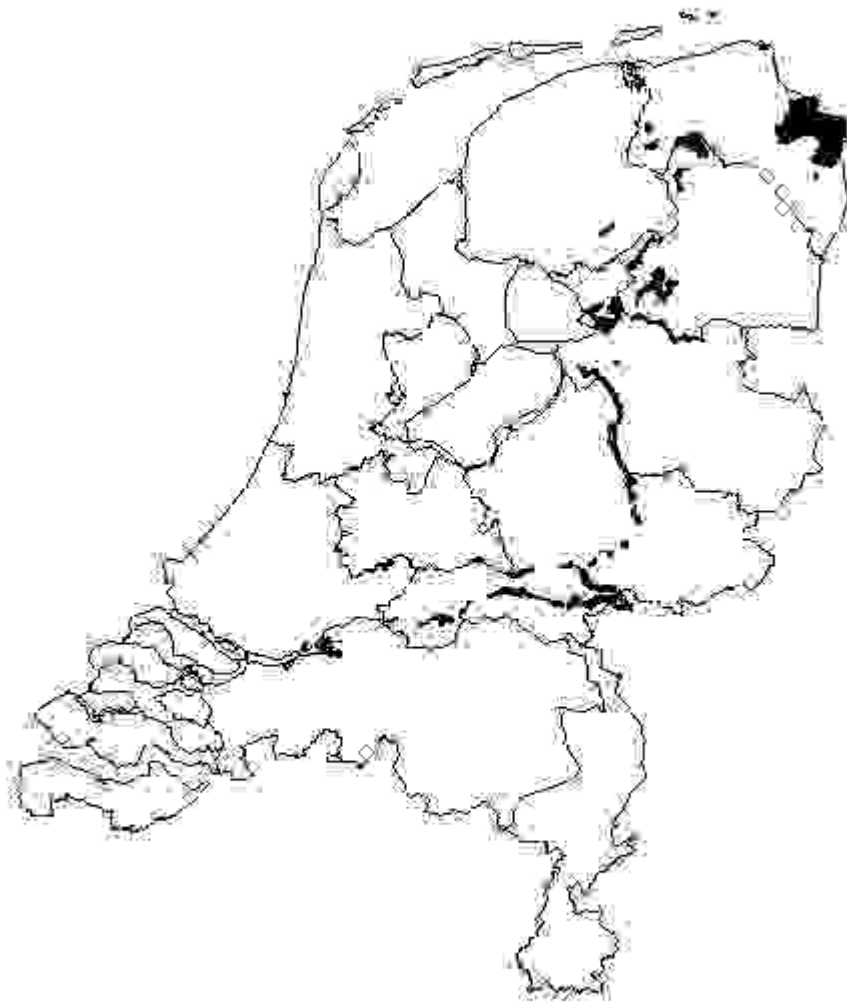
From all sites with singing Corncrakes, 51% was protected until 1 August (i.e. mowing was delayed, or there was no direct danger of being destroyed by mowing). However, this includes the Oldambt population, for which conservation action has not been carried out so far (a pilot project will start in 2003). When considering other areas but Oldambt, the amount of protected sites was 85% (Tab. 2,3, Fig. 10). The date of 1 August has been commonly agreed upon since it allows most Corncrakes to finish breeding and is still acceptable to many farmers. Farmers were offered compensation if they were willing to delay mowing to 1 August. Moreover, they were requested to use corncrake friendly mowing (from the inside-out). Nature conservation agencies were requested as well to re-arrange their contracts with farmers, delay mowing to 1 August and use corncrake friendly mowing (no compensation is paid for this, often alternative pastures are offered). The project clearly benefited from the knowledge collected in 2001, when in the forelands of Rhine, Waal and IJssel a slightly smaller amount of the population (85%) was protected. However, knowledge on Corncrake breeding biology and corncrake-friendly management among farmers and nature conservation agencies is still poor. E.g. fields are often mown when singing ceased, a case in which it is likely that it concerns a paired male with a clutch. Moreover, corncrake friendly mowing is not adapted by all farmers and pastures with delayed mowing are still mown nearly simultaneously in the beginning of August. These aspects will be focussed upon in the 2003 season. Besides, there's an urgent need to assess reproduction in fields with delayed mowing in order to prove if the current conservation action works (it is purposed to start a pilot-project in 2003 to start research here).

1. Inleiding

Sinds 1997 zit het aantal Kwartelkoningen in Nederland duidelijk in de lift. Werden er halverwege de jaren negentig minder dan 40 roepende vogels gehoord, tegenwoordig worden jaarlijks ten minste 200 territoria vastgesteld, met een uitschieter van 586 in 1998 (Koffijberg & van Dijk 2001). Zonder adequate beschermingsmaatregelen is een groot deel van de vogels niet in staat succesvol te broeden. Kwartelkoningen arriveren namelijk vooral vanaf eind mei in ons land. Veel geschikt broedhabitat is dan al gemaaid. Alleen graslanden met beheerspakketten met een late maaidatum, natuurgebieden en een aantal akkerbouwgewassen (Oldambt in Groningen) bieden nog voldoende gelegenheid voor vestiging van territoria. Ook hier is de soort echter niet gevrijwaard van verstoring, omdat veel van deze percelen half juni alsnog worden gemaaid of geoogst. Dit vormde de aanleiding in 1998 in een aantal broedgebieden (IJssel, Drenthe, Zuidelijk Westerkwartier in Groningen) gerichte beschermingsacties op te starten. Vooral het project 'IJsselcrex' was erg succesvol. Inbreng van een groot aantal vrijwilligers en de Dienst Landelijk Gebied (DLG) zorgde ervoor dat voor 90% van de roepplaatsen de maaidatum werd uitgesteld om de vogels gelegenheid te geven ongestoord te broeden (Gerritsen 2001). Vergelijkbare projecten bleken eerder ook in omliggende landen succesvol (Broyer 1996, Green & Stowe 1997). In 2000 werd het project op particulier initiatief uitgebreid naar de uiterwaarden van Rijn/Lek en Waal.

Ondertussen bleek ook de noodzaak voor een professionele landelijke aanpak om de Kwartelkoning voor Nederland te behouden als broedvogel. Vooruitlopend op een nog op te stellen 'Soortbeschermingsplan Kwartelkoning in graslanden' werd daarop in opdracht van Vogelbescherming Nederland en het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer & Visserij in het voorjaar van 2001 een plan van aanpak uitgebracht voor de bescherming van Kwartelkoningen in 2001 (Gerritsen *et al.* 2001). Dit plan had tot doel (1) een voorlichtingscampagne op te starten onder natuurbeheerders en boeren; (2) met behulp van vrijwilligers roepplaatsen van Kwartelkoningen op te sporen en (3) 90% van de gevonden roepplaatsen in de belangrijke gebieden te beschermen door uitstel van de maaidatum, bij voorkeur tot 1 augustus. Uitvoering van dit project was in handen van SOVON Vogelonderzoek Nederland en de Dienst Landelijk Gebied, die voor veel graslandpercelen beheersovereenkomsten met boeren afsluit. Dankzij de medewerking van *c.* 100 vrijwilligers werd alleen al in het rivierengebied voor 85% van de roepende Kwartelkoningen een gebied in de directe omgeving van de roepplek gespaard en na 1 augustus gemaaid (Schoppers & Koffijberg 2001). Bovendien leverde het project veel informatie op in welke terreinen Kwartelkoningen voorkomen, en hoe de roepplaatsen zijn verdeeld over eigenaar/beheerder. Dat laatste maakt bijvoorbeeld een gerichte voorlichtingscampagne mogelijk. Veel terreinbeheerders zijn namelijk nog steeds niet voldoende op de hoogte van de broedcyclus van Kwartelkoningen. Zo wordt het feit dat een mannetje ophoudt met roepen soms gezien als startsein om een perceel alsnog te maaien, terwijl de kans groter is dat het om een gepaarde vogel met een legsel gaat (Schäffer 1995, Tyler & Green 1996).

In 2002 werd het project op dezelfde wijze voortgezet, wederom met steun van Vogelbescherming Nederland, het Ministerie van LNV, de Vereniging Particuliere Soortbeschermingsorganisaties en de Provincies Overijssel en Gelderland en met medewerking van de Dienst Landelijk Gebied in Overijssel en Gelderland. Dit rapport gaat in op de resultaten van de beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen in 2002. Na een uiteenzetting van de gevolgde werkwijze (hoofdstuk 2) worden de resultaten en ervaringen van de maatregelen in 2002 besproken. In tegenstelling tot het rapport van 2001 komen daarbij ook plaatsen buiten het rivierengebied aan bod. De resultaten van zowel 2001 als 2002 vormen belangrijke bouwstenen voor het in voorbereiding zijnde Soortbeschermingsplan.

Figuur 1. Kerngebieden van Kwartelkoningen in Nederland (Koffijberg 2001). Key sites for Corncrakes in the Netherlands.

2. Werkwijze

2.1 Inventariseren van Kwartelkoningen

De opzet van de inventarisaties in 2002 was vergelijkbaar met de werkwijze zoals die in 2001 werd gehanteerd (zie Schoppers & Koffijberg 2001). Dit houdt in dat tweemaal gedurende het seizoen een simultane kartering wordt uitgevoerd van alle aanwezige Kwartelkoningen. In 2001 bleef deze voornamelijk beperkt tot het rivierengebied; in 2002 werden ook grote delen van NW-Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen tijdens deze twee tellingen bezocht. Samen met het rivierengebied bevindt zich in deze provincies normaal gesproken meer dan 80% van het aantal Kwartelkoningen in ons land (Koffijberg 2001, figuur 1). Zowel de eerste als tweede telling waren zo gekozen dat er voldoende gelegenheid was om voor de gevonden roepplaatsen maatregelen te nemen. Op grond van ervaringen in 2001 werd de tweede telling een week vroeger gehouden dan in 2001; dit om het moment van de telling beter af te stemmen met maaidata vanaf 1 juli. De eerste telling viel in dezelfde periode als in 2001 en gaf de mogelijkheid maatregelen te nemen voor de eerste snede op 15 juni.

De inventarisaties werden georganiseerd op 31 mei/1 juni en 21/22 juni. Waarnemers waren vantevoren benaderd en voorzien van een handleiding (bijlage 1) en stafkaarten (1:25.000) van hun telgebied. In totaal namen *c.* 110 waarnemers aan het project deel, in de meeste gevallen mensen die ook in 2000 en 2001 bij het project betrokken waren geweest, en dus inmiddels de nodige ervaring hadden opgedaan met het inventariseren. De resultaten werden in eerste instantie meestal per e-mail of telefonisch doorgegeven opdat snelle beschermingsactie mogelijk was. Naderhand werden alle gegevens op de stafkaarten ingestuurd. Na afloop van iedere telling werd een nieuwsbrief opgesteld om de waarnemers van een eerste overzicht van de resultaten te voorzien (bijlage 2).

Tijdens beide tellingen werden alle belangrijke gebieden onderzocht (figuur 1). De telomstandigheden tijdens de eerste telling waren bijna ideaal (weinig wind), al waren de avonden aan de koude kant. Op de tweede telling was het weer vergelijkbaar, met hogere temperaturen dan tijdens de eerste telling. Normaal gesproken laten Kwartelkoningen zich ook bij lage temperaturen horen (Schäffer 1995), alleen regen en harde wind vermindert de roepactiviteit. We kunnen dus aannemen dat beide tellingen niet door nadelige weersomstandigheden zijn beïnvloed. Naast de twee simultane tellingen werden waarnemers opgeroepen (o.a. via *Sovon-Nieuws*) zoveel mogelijk losse waarnemingen in te sturen. Mede dankzij de contacten die in 2001 waren gelegd was er ook frequent contact met natuurbeheerders over Kwartelkoningen in hun terreinen en werden veel losse waarnemingen spontaan doorgegeven. Daarnaast werden actief waarnemingen op websites van vogelwerkgroepen gezocht om het seizoensvoorkomen beter in beeld te brengen. Dit leverde overigens vrijwel geen nieuwe vogels op, wel extra roepdata van bekende individuen.

Alle meldingen werden opgeslagen in een database. De afzonderlijke roepplaatsen werden per waarnemingsdatum voorzien van een x en y-amersfoortcoördinaat (op 10 m nauwkeurig) en gekoppeld aan een Geografisch Informatie Systeem (GIS). Daarnaast werd informatie opgenomen over het terreintype, eigenaar en/of beheerder, eventueel beheersregime, maaidatum, beschermingsactie (de nieuwe, uitgestelde maaidatum) en de hoeveelheid hectare's die daarmee gemoeid was. Na afloop van het seizoen werden alle waarnemingen geclusterd tot territoria. Daarbij werden de richtlijnen gevolgd van het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB) van SOVON. Dat betekent dat alleen vogels als territorium werden geteld indien de waarneming werd gedaan tussen 20 mei en 31 juli en dat waarnemingen van twee dichtbijelkaar gelegen roepplekken op een

verschillende datum alleen werden geteld als ze verder als 500 m uitelkaar lagen (van Dijk & Hustings 1996). In het Oldambt werd hiervoor een afstand van 1000 m gebruikt (Koffijberg 1999). Gezien het complexe voortplantingssysteem dat Kwartelkoningen er op na houden, waarbij zowel mannetjes als vrouwtjes tweemaal met wisselende partners broeden en zich daarbij verplaatsen naar nieuwe territoria (Green *et al.* 1997, Schäffer 1999), is onduidelijk wat de verhouding is tussen het aantal territoria en het daadwerkelijk aantal 'broedparen'. Een intensieve studie langs de IJssel in 1998-2000 liet zien dat het aantal Kwartelkoningen dat op grond van de inventarisatie van roepende vogels dubbel werd geteld vergelijkbaar was met het aantal vogels dat door de inventariseerder werd gemist omdat ze slechts gedurende enkele dagen actief riepen (P. Voskamp, ongepubliceerd).

2.2 Beschermingsmaatregelen

2.2.1 Voorlichting

Naast vroege maaidata, is onwetendheid over de broedbiologie van Kwartelkoningen bij boeren en natuurbeheerders één van de belangrijkste oorzaken voor het uitmaaien van Kwartelkoningen. In 2001 werd daarom onder een groot aantal terreineigenaren een speciale folder uitgedeeld met algemene informatie over de leefwijze van Kwartelkoningen en informatie over het Kwartelkoning-project (zie Schoppers & Koffijberg 2001). Hoewel deze folder een bijdrage heeft geleverd aan de kennis van beheerders, bleek ook in 2002 een adequate voorlichting nog steeds actueel. De meest voorkomende denkfout is dat de afwezigheid van een roepend mannetje op een plek waar in voorgaande dagen of weken actief geroepen werd een indicatie is dat de vogel niet meer aanwezig is en er dus gemaaid kan worden. In werkelijkheid is de kans groot dat het dan juist om een gepaarde vogel gaat die niet meer frequent roept (Schäffer 1995, Tyler & Green 1996). Kennis over de leefwijze van Kwartelkoningen is dus een eerste vereiste om als boer of natuurbeheerder te kunnen beslissen over eventuele maaiacties. Naast directe voorlichting werd op 24 juni door Vogelbescherming Nederland en SOVON een speciale persbijeenkomst georganiseerd in de Amerongse Bovenpolder, om daarmee de problematiek rond het uitmaaien van Kwartelkoningen en de beschermende maatregelen onder de aandacht van een breder publiek te brengen. Verder werd er in de Akkerkrant van SBNL over het project bericht, en was er een interview en een reportage met VARA's Vroege Vogels.

2.2.2 Beschermingsmaatregelen

De uitvoering van beschermingsmaatregelen was bij natuurgebieden in handen van natuurbeheerders (voornamelijk Staatsbosbeheer, Provinciale Landschappen en Natuurmonumenten) en bij boerenland van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) in Overijssel en Gelderland. In dat laatste geval gaat het om percelen in de uiterwaarden van IJssel, Rijn en Waal. Natuurbeheerders waren evenals in 2001 voorafgaand aan het seizoen per brief op de hoogte gebracht van het Kwartelkoningproject en verzocht bij het maaien van graslandpercelen rekening te houden met het late broeden van Kwartelkoningen. Als algemeen advies werd de uitstel van maaidatum tot na 1 augustus gegeven, alsmede het maaien van binnenuit om eventueel aanwezige jongen de kans te geven het perceel te verlaten. Deze alternatieve wijze van maaien kan de overleving van jonge Kwartelkoningen meer dan verdubbelen (Broyer 1996, Tyler 1996), terwijl 1 augustus het risico op uitmaaien van legsels en kleine jongen minimaliseert (Stowe & Green 1997) en tegelijk nog op draagvlak onder beheerders en boeren kan rekenen. Het uitstel van het maaien tot 1 september is voor de Kwartelkoning nog gunstiger maar levert hooi op dat voor vee nog slechts weinig (voedings)waarde heeft. Vaak werd een beroep gedaan op de landelijk coördinator (J. Schoppers) voor extra informatie en advies, vooral bij terreinen buiten het rivierengebied, waar het Kwartelkoningproject minder bekend is.

Bij roepplaatsen die in boerenland waren gelegen werd met tussenkomst van DLG geprobeerd het lopende beheerspakket (RBON-regeling) tegen een vergoeding op te toppen met een maaidatum vanaf 1 augustus. Veel van deze beheerspakketten kennen een maaidatum van 15 juni (in 2002 88% van de percelen met Kwartelkoningen) of 1 juli en zijn oorspronkelijk vooral gericht op weidevogels. In een aantal gevallen werd ook bij boeren zonder beheerspakket een vergoeding voorgesteld om de maaidatum tot na 1 augustus op te schuiven. Alle boeren werd bovendien gevraagd het perceel van binnen naar buiten te maaien.

Bij de meeste roepplaatsen werd door de projectcoördinator en de terreineigenaar of boer in het veld vastgelegd voor welk deel van het perceel uitstel van maaidatum nodig was. Een probleem hierbij was, dat de roepplaats van het mannetje in de regel weinig informatie geeft over de exacte ligging van het nest. Als leidraad hiervoor gold een straal van 100 m, afgeleid uit resultaten van Pools en Schots onderzoek die tussen roepplaats en nest een gemiddelde afstand vonden van resp. 100 en 101 m (Tyler 1996, Tyler & Green 1996, Schäffer 1999). Uitschieters tot 160 m komen echter voor (Tyler 1996), maar deze afstand was in de praktijk vaak moeilijk inpasbaar in de bedrijfsvoering. De afspraken met de nieuwe datum werden contractueel met DLG vastgelegd en op 31 juli werd tijdens een veldbezoek door de landelijk coördinator gecontroleerd of de afspraken waren nagekomen. De bevindingen werden aan DLG doorgegeven waarop deze het overeengekomen bedrag voor uitstel begin augustus heeft overgemaakt aan de boeren. Op 27 augustus werd nogmaals een bezoek aan de percelen gebracht om de situatie drie weken later op te nemen en informatie te verzamelen wat er na 1 augustus met de percelen was gebeurd. Bij een aantal natuurbeheerders werd na afloop van het seizoen nog contact opgenomen om informatie in te winnen over de activiteiten op de percelen na 1 augustus.

*Figuur 2. Verspreiding per atlasblok in 2002.
Distribution per 5x5 km atlas square in 2002.*

3. Aantallen en verspreiding

3.1 Aantallen en populatieschatting

Tot en met januari 2003 kwamen in totaal 486 meldingen binnen van roepende Kwartelkoningen. Daarvan kwamen 197 uit het rivierengebied en 289 uit andere gebieden, vooral uit Groningen en Drenthe. Ruim de helft van deze waarnemingen (55%) werd gedaan tijdens de beide simultaantellingen. Op basis van de richtlijnen voor het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB)(van Dijk & Hustings 1996) werden de roepplaatsen tot territoria geclusterd. De hier gepresenteerde aantallen zijn waarschijnlijk vrijwel compleet omdat eind 2002 nog een gerichte poging is ondernomen om eventueel ontbrekende informatie op te sporen.

Het aantal vastgestelde territoria komt voor 2002 op 336 (tabel 1). Een groot deel daarvan was gevestigd in het Groningse Oldambt (n = 138, 41% van het totaal), in het rivierengebied (n = 98, 29%) en in Drenthe (n = 41, 12%). Kleinere concentraties werden aangetroffen in Noordwest-Overijssel en in het Groningse Zuidelijk Westerkwartier (figuur 2). Hoewel deze aantallen als compleet kunnen worden beschouwd zullen hier en daar vogels zijn gemist, zodat we uitgaan van een schatting van 350-390 territoria voor Nederland in 2002.

Tabel 1. Aantal roepende Kwartelkoningen tijdens de eerste telling (31 mei/1 juni 2002) en de tweede telling (21/22 juni 2002) in het rivierengebied en de rest van Nederland (per provincie). Tevens is het uiteindelijke aantal territoria vermeld. Number of singing Corncrakes during two simultaneous counts and the number of territories, for the river forelands (IJssel/Nederrijn/Waal) and provinces separately.

gebied	31/5 - 1/6	21/6 - 22/6	aantal territoria
IJssel	12	25	41
Nederrijn/Lek	11	14	20
Waal	17	17	37
Groningen	36	106	168
Friesland	0	0	5
Drenthe	5	20	41
Flevoland	0	1	2
Overijssel (excl. IJssel)	0	0	11
Gelderland (excl. Rijn/Waal)	0	0	3
Utrecht	0	0	0
Noord-Holland	0	0	3
Zuid-Holland	0	0	0
Zeeland	0	0	0
Noord-Brabant	0	0	3
Limburg	0	0	2
totaal	81	183	336

3.2 Verspreiding

In figuur 2 is een overzicht gegeven van de verspreiding van Kwartelkoning territoria in Nederland. In totaal werd 77% van alle territoria vastgesteld in de kerngebieden (naar Koffijberg 2001, zie figuur 1). Dit beeld week in grote lijnen weinig af van de voorgaande jaren. Zoals eerder genoemd, leverden het Oldambt (138 territoria) en het rivierengebied (98) de grootste aantallen. In het rivierengebied werden de meeste territoria vastgesteld langs de IJssel en de Waal (tabel 1, figuur 3). Langs de IJssel (41 territoria) werden de meeste Kwartelkoningen aangetroffen in het deel tussen Deventer en Kampen, iets wat overeenkomt met de situatie in voorgaande jaren (zie Koffijberg & van der Weide 2001, Schoppers & Koffijberg 2001). Concentraties werden hier aangetroffen in Hoenwaard (6), Ossenwaard (4) en Vorchterwaard (4). Net als vorig jaar was de afwezigheid in de Rammelwaard en op de Wilpsche Klei opvallend; beide gebieden die in voorgaande jaren goed bezet waren. In de Duursche Waarden werd slechts 1 territorium vastgesteld, normaal is dit gebied goed voor 3-4 territoria.

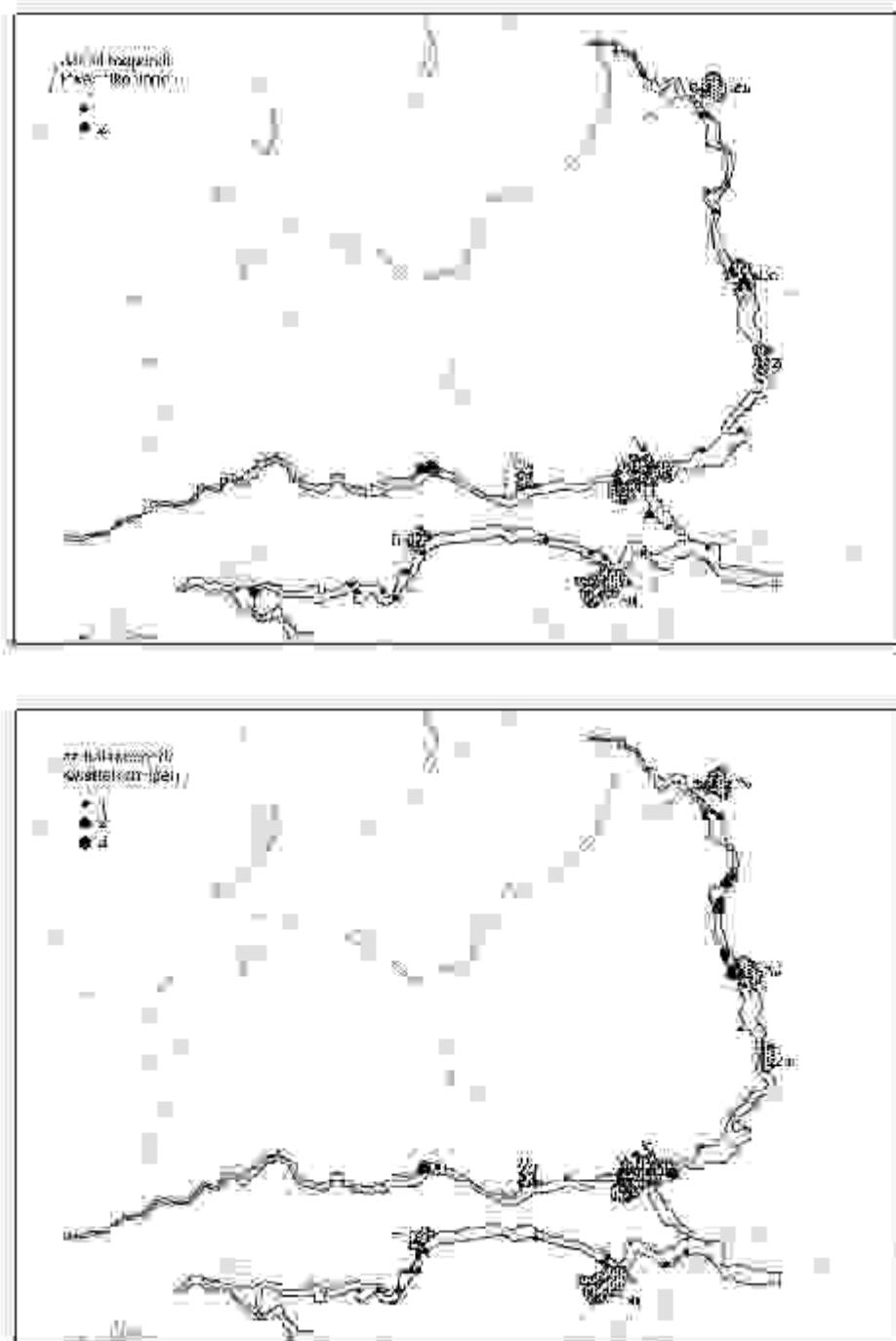
Langs de Waal (37 territoria) werden opvallend veel vogels gehoord langs de zuidoever in het deel van Tiel tot Waardenburg. Deze ontwikkeling is nieuw (zie box 1, blz.23). Daarnaast was een belangrijk deel gevestigd langs de Waal in de Gelderse Poort (10). Concentraties zaten in de Stiftsche Uiterwaarden (4) en de Dreumelse Waarden (4). Opvallend was dat er geen Kwartelkoningen gehoord werden in de Bemmelse- en Gendtse Polder, Drutensche Waarden en Hiensche Uiterwaarden en maar twee (voorgaande jaren 3-5) in de Millingerwaard. Verspreid langs de Nederrijn en Lek werden 20 territoria vastgesteld, waarvan 6 in Meinerswijk, 6 in de Amerongse Bovenpolder en 4 in de Angerensche Buitenpolder. Opvallend afwezig was de soort in de Bovenste Polder onder Wageningen, de Renkumse Benedenwaarden en de Randwijkse Uiterwaarden. Hier werd alleen op 13 en 14 mei één vogel gehoord. In 2001 werden in deze drie gebieden nog 5 territoria vastgesteld.

Buiten het Oldambt en het rivierengebied werden concentraties Kwartelkoningen gevonden langs het Zwarte Water Ov (De Brommerd, 4 territoria), de Drentsche Aa tussen Oude Molen en Assen Dr (4), Polder Oude Riet Gr (6) en de Gaast Gr (4).

3.3 Aankomst

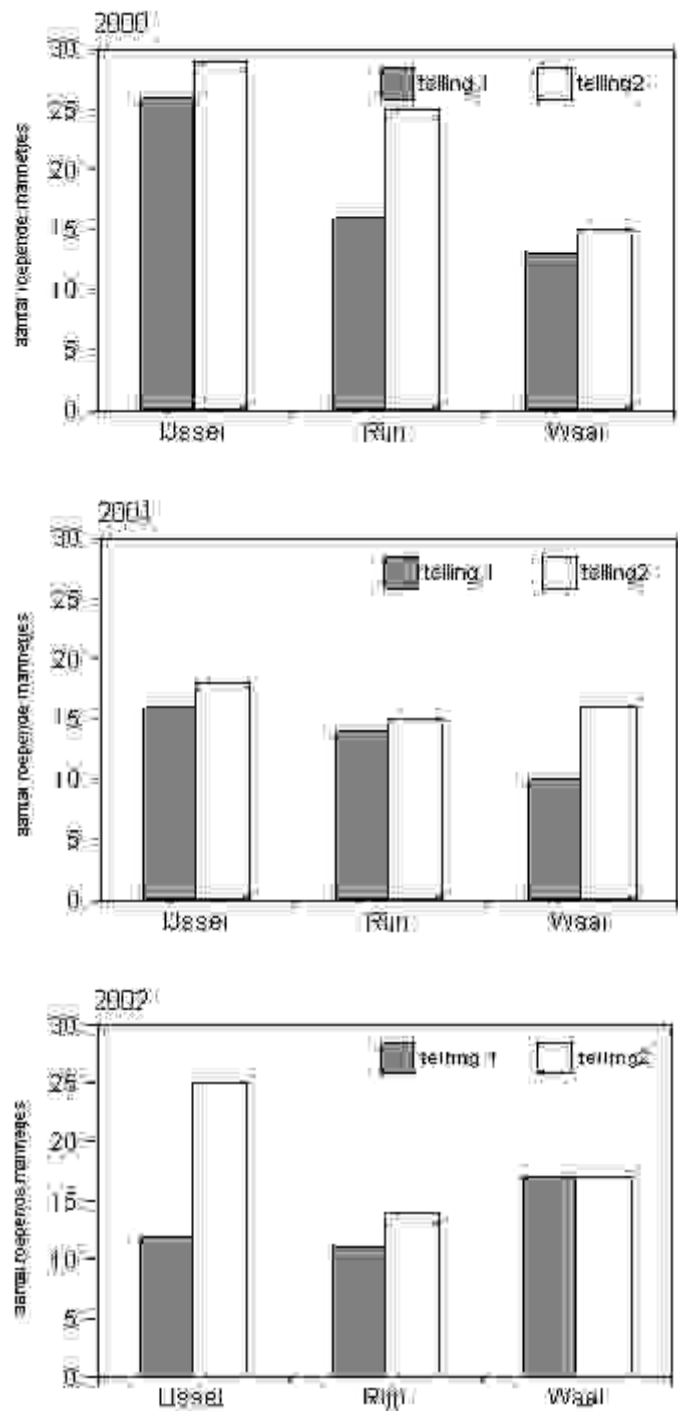
In figuur 4 is voor het rivierengebied weergegeven welke aantallen tijdens de eerste en tweede telling werden vastgesteld. Ter vergelijking zijn ook 2000 en 2001 opgenomen. Langs de IJssel werden in 2002 tijdens de tweede telling opvallend meer vogels gehoord dan langs de Rijn en Waal. De toename speelde zich hoofdzakelijk af vanaf Deventer stroomafwaarts. Langs de Rijn en Waal was deze toename niet zo sterk, of zelfs afwezig (Waal). Gemiddeld over alle drie jaren en alle drie rivieren zijn de aantallen tijdens de tweede telling zo'n 20% groter. Grotere verschillen komen echter voor, zoals langs de Rijn in 2000 en langs de IJssel in 2002. De jaarlijkse variaties in de aantallen die tijdens de beide simultaantellingen worden gehoord hangen waarschijnlijk samen met veranderingen in aanbod aan geschikt habitat. Daarnaast lijkt vooral de IJssel te profiteren van aankomst van nieuwe Kwartelkoningen in de tweede helft van juni (zie onder).

In tegenstelling tot voorgaande seizoenen, zijn in 2002 voor het eerst alle beschikbare meldingen van roepende Kwartelkoningen per datum ingevoerd (figuur 5). Op basis van deze gegevens valt een goede reconstructie te maken wanneer Kwartelkoningen in ons land arriveren en in welke periode de grootste roepactiviteit wordt bereikt.

Figuur 3.
Verspreiding in het rivierengebied tijdens de twee simultaan tellingen op 31 mei/1 juni 2002 en 21/22 juni 2002. Distribution in the forelands of river IJssel, Rhine and Waal during the two simultaneous counts on 31 May/1 June and 21/22 June 2002.

Figuur 4. Aantal Kwartelkoningen tijdens simultane tellingen in het rivierengebied in 2000, 2001 en 2002. In 2000 waren er tellingen op 2/3 juni en 30 juni/1 juli; in 2001 op 2/3 juni en 29/30 juni; in 2002 31 mei/1 juni en 21/22 juni (telkens als resp. telling 1 en 2 weergegeven). Number of Corncrakes during simultaneous counts in the forelands of river IJssel, Rhine and Waal in 2000-2002. Counting dates were around 1 June and 25 June (shown as 'telling 1' and 'telling 2' respectively).

De eerste Kwartelkoning in 2002 werd gehoord op 4 mei (Meinerswijk). Grotere aantallen werden pas begin juni gehoord, wat natuurlijk deels samenhangt met het tijdstip van de eerste simultaantelling. Landelijk viel de piek van de roepactiviteit tussen 11 en 24 juni, dus zowel in de week voor, als de week tijdens de tweede telling. Daarna nam het aantal waarnemingen sterk af, afgezien van een piek in week 28 die geheel voor rekening komt van een derde inventarisatieronde in het Oldambt. Begin augustus werden vrijwel geen waarnemingen meer gedaan. Deels zal dit te maken hebben met afnemende activiteiten van waarnemers (o.a. door vakantie), deels is het ook een reële ontwikkeling omdat de vogels in deze periode met de rui beginnen (Schäffer 1999). Opmerkelijk genoeg werd op 14 september nog een vogel opgestoten uit de vegetatie in Meinerswijk. Recent zijn dergelijke waarnemingen niet eerder gedaan. SOVON (1987) geeft voor de jaren zeventig en tachtig zelfs waarnemingen tot in november.

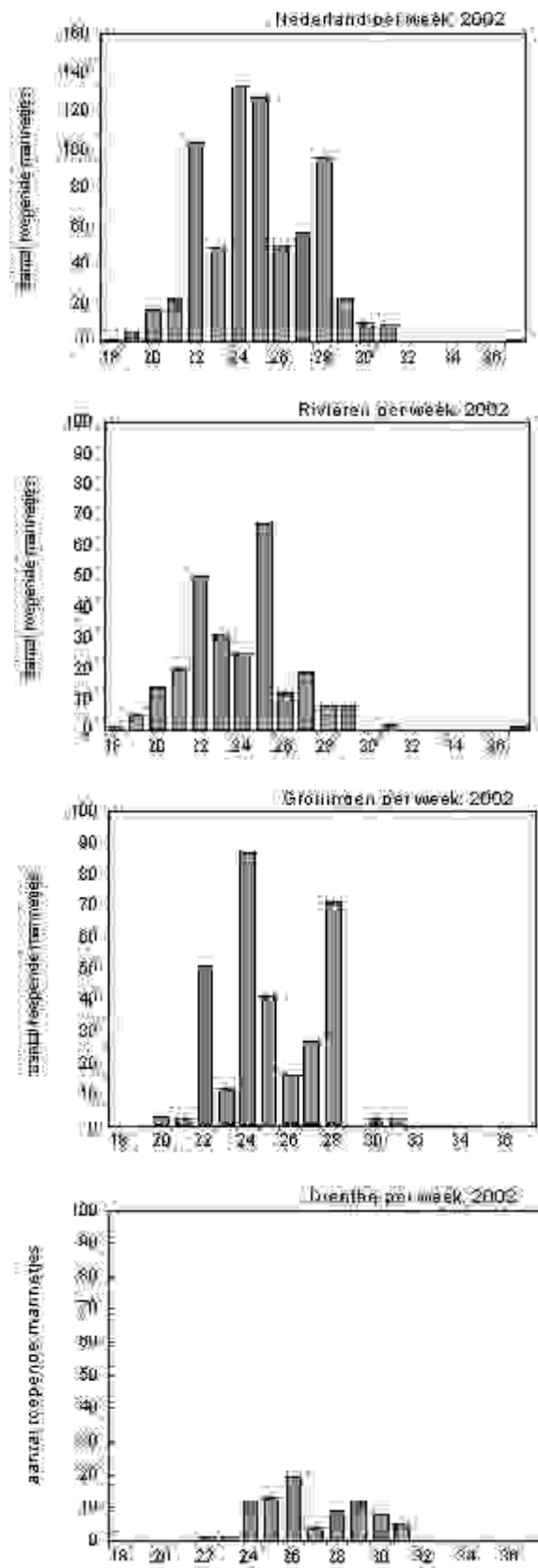
De roepactiviteit voor de belangrijke regio's verschilt nogal. Het rivierengebied loopt redelijk in de pas met Nederland als geheel; alleen langs de IJssel werden tot in de tweede helft van juni veel nieuwe vestigingen vastgesteld. Deze ontwikkeling was nog sterker in Groningen (zowel Oldambt als Zuidelijk-Westerkwartier) en in Drenthe, waar vooral in de tweede helft van juni veel nieuwe vogels arriveerden. In mei werden hier nog vrijwel geen waarnemingen gedaan. Deze situatie vertoonde veel overeenkomst met het topjaar 1998, toen in de noordelijke helft van het land na half juni eveneens nog massale aankomst van nieuwe vogels werd gemeld (Koffijberg & van Dijk 2001).

Figuur 5. Aantal waargenomen Kwartelkoningen per (standaard)week in 2002, weergegeven voor Nederland als geheel en voor het rivierengebied en de provincies Groningen en Drenthe afzonderlijk. Op één na, gaat het in alle gevallen om roepende mannetjes. Week 20 = 14 mei t/m 20 mei.

De simultaantellingen vielen in week 22 en week 25.

Number of observed Corncrakes per week in 2002, shown for the entire Netherlands as well as for forelands of rivers IJssel, Rhine and Waal and the provinces Groningen and Drenthe separately.

Week 20 = 14-20 May. Simultaneous counts were organised in week 22 and 25 respectively.

4. Habitat en beheer

4.1 Habitat

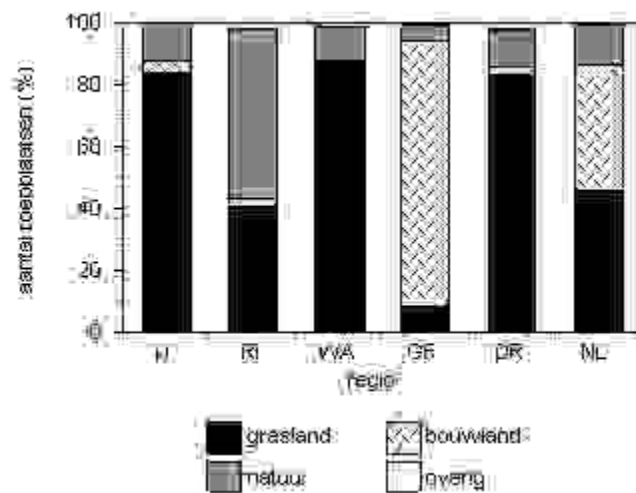
Van alle bekende roepplaatsen is een indeling gemaakt naar habitat (figuur 6). Onderscheiden zijn grasland (voornamelijk hooiland met late maaidatum), bouwland (akkerbouwgewassen), natuurontwikkelingsgebied (voornamelijk begraasde ruigte) en overige terreinen (vaak overhoekjes of andere ruderaal terreinen). Landelijk gezien, zaten de meeste Kwartelkoningen in grasland (46%). Naast de uiterwaarden van de grote rivieren gaat het hier vooral om beekdalgraslanden en natuurgrasland van terreinbeherende organisaties. Een groot deel van de roepplaatsen was daarnaast gevestigd in bouwland (41%), terwijl een minderheid voorkwam in natuurontwikkelingsgebied (13%). Regionaal zijn er echter grote verschillen. Grasland is, met uitzondering van Groningen, in alle regio's het belangrijkste habitat. Alleen langs de Rijn was meer dan de helft van alle roepplaatsen (55%) gevestigd in natuurontwikkelingsgebied. Het voorkomen in bouwland is zoals bekend vrijwel beperkt tot de provincie Groningen, waar grote aantallen voorkomen in de akkers van het Oldambt. Belangrijke gewassen waren hier vooral luzerne en wintertarwe.

Vergeleken met 2001 was het belang van grasland in 2002 landelijk gezien duidelijk groter (toename van 39% naar 55%). Het aantal vestigingen in natuurontwikkelingssterreinen was gelijk (beide jaren 13%). In 1998 werd 49% van alle Kwartelkoning in grasland aangetroffen, alsmede 32% in bouwland en 16% in natuurontwikkelingsgebied. In grote lijnen wijken deze cijfers dus weinig af van de situatie in 2002. Mogelijk is het wel zo dat in goede jaren relatief veel vogels zich in grasland vestigen omdat alleen daar ruimte is de extra aantallen op te vangen.

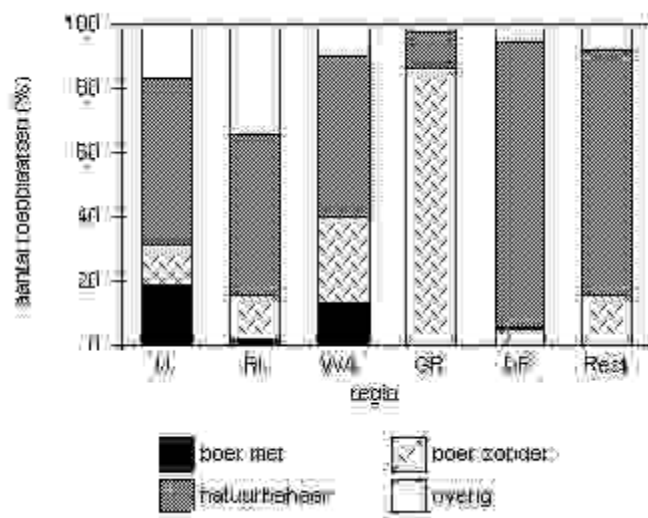
4.2 Beheer

Voor zoveel mogelijk roepplaatsen (n = 463, 95% van het totaal) is nagegaan welk beheer er werd gevoerd (figuur 7). Daarbij zijn de volgende typen onderscheiden:

- Boer met beheersovereenkomst: de boer/pachter heeft via de RBON-regeling een beheersovereenkomst afgesloten, meestal met een maaidatum van 15 juni;
- Boer zonder beheersovereenkomst: 'regulier' boerenland, er gelden geen beperkingen ten aanzien van de maaidatum (meestal wordt rond half mei gemaaid, in uiterwaarden ook in de loop van juni); akkerbouwgewassen worden meestal vanaf eind juli geoogst (luzerne vanaf begin juni)
- Natuurbeheer: hooilandpercelen in reservaten van een natuurbeheerder, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten of een Provinciaal Landschap. Een groot deel van het hooi wordt op stam verkocht (maaidatum meestal 15 juni of 1 juli), een deel van de terreinen wordt extensief begraasd. Verder behoren ook natuurontwikkelingsgebieden tot deze categorie, doorgaans eveneens in beheer bij een natuurbeheerder, zoals Stichting Ark of Staatsbosbeheer. De vegetatie heeft een afwisselend ruig en grazig karakter, tot stand gekomen door extensieve begrazing (1 volwassen dier op 3-4 ha) met buitenlands vee, bijvoorbeeld Koniks, IJslandse paarden, Galloways of Schotse Hooglanders.
- Overige: alle overige gebieden die niet onder de boven vermelde vijf categorieën vallen, bijvoorbeeld terreinen van grootgrondbezitters en steenfabrieken. Het beheer is variabel, meestal wordt laat in het seizoen gemaaid. Sommige terreinen worden in het geheel niet beheerd.

Figuur 6. Aantal roepplaatsen per habitatype. Onderscheiden zijn grasland, bouwland, natuurontwikkelingsgebied (voornamelijk ruigte) en overige terreinen. IJ IJssel; RI Nederrijn/Lek; WA Waal; GR provincie Groningen; DR provincie Drenthe; NL Nederland totaal. Number of sites with singing Corncrakes according to region and habitat type. Habitat types are meadows ('grasland'), arable land/crops ('bouwland'); renaturation areas ('natuur', mainly natural vegetation, often grazed) and others ('overig').

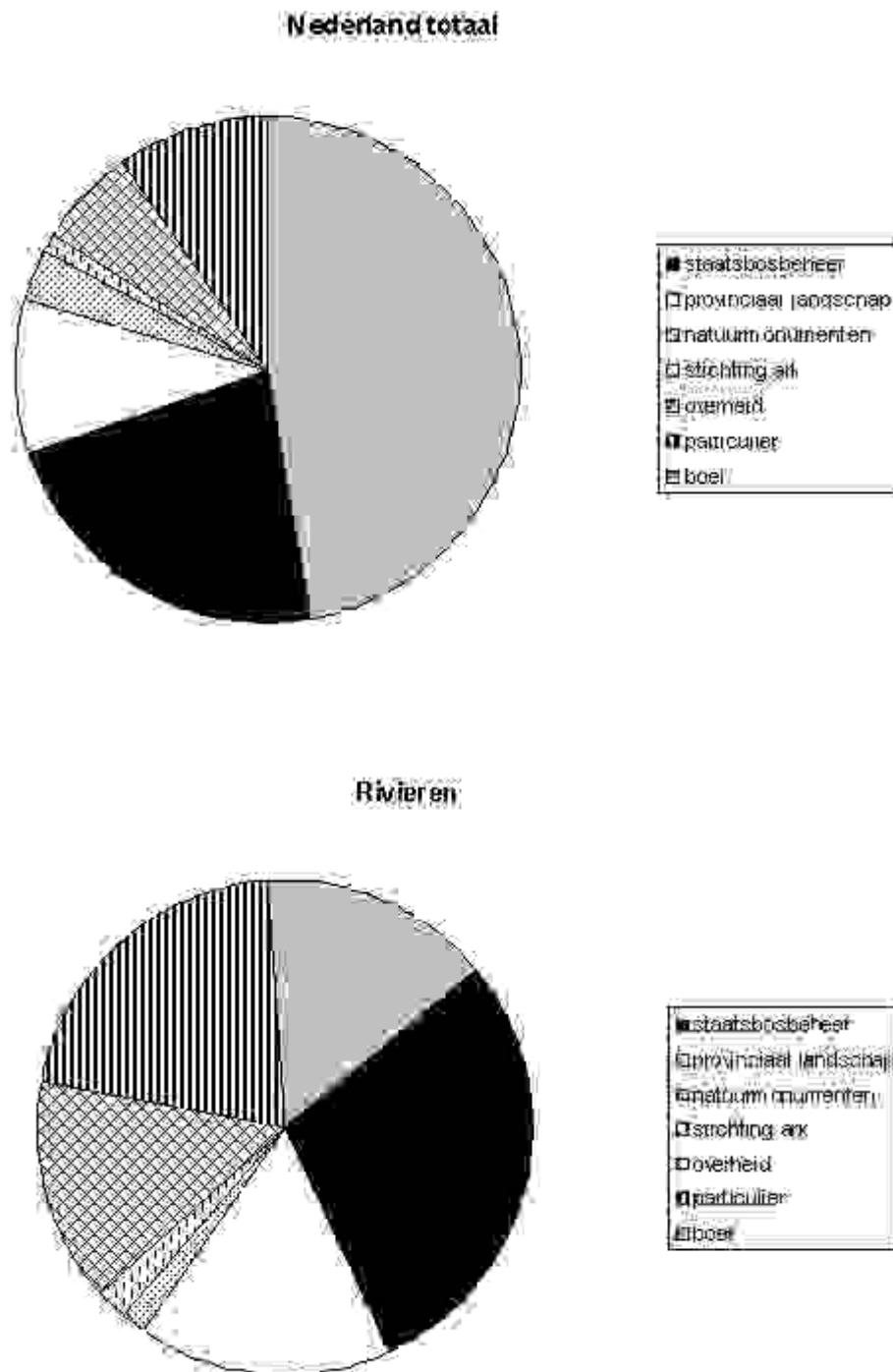

Figuur 7. Aantal roepplaatsen per beheerstype. Onderscheiden zijn boerenland met beheersovereenkomst, boerenland zonder beheersovereenkomst, natuurbeheer en overig. Voor regio's zie figuur 5. Number of sites with calling Corncrakes according to region and management. Management types are farmland with late mowing-contracts ('boer met'), regular farmland ('boer zonder'); nature reserves ('natuurbeheer') and others ('overig'). For regions see Fig. 6.

Landelijk gezien waren de meeste roepplaatsen gevestigd in boerenland (54%) en natuurreservaten (37%). Het hoge aandeel in boerenland komt natuurlijk mede door de grote populatie in het Oldambt. Zonder deze vogels zou het aandeel in boerenland landelijk op 22% komen, en het aandeel in natuurreservaten op 62% (n = 271). Natuurreservaten vormen dan ook in alle regio's buiten Groningen het belangrijkste beheerstype. Langs de rivieren werd gemiddeld 30% in boerenland gevonden en 51% in natuurreservaten. Langs de Rijn was het aandeel in boerenland geringer (16%), terwijl langs de Waal boven-gemiddeld veel vogels voorkwamen in boerenland (40%). Opmerkelijk genoeg was het aantal roepplaatsen bij boeren zonder beheersovereenkomst iets groter (31) dan het aantal in percelen zonder (23). Deze verdeling komt vooral door vestigingen langs Rijn en Waal. Verhoudingsgewijs veel Kwartelkoningen vestigden zich ook in 'overige terreinen' (tot 34% langs de Rijn). Het gaat hier om een bont gezelschap beheerstypes, meestal in eigendom van van grootgrondbezitters, waterschappen, steenfabrieken, Rijkswaterstaat en de dienst Domeinen. Vaak kennen deze percelen een extensief karakter (ruige vegetatie) en hebben ze soms op termijn een andere bestemming.

4.3 Eigendom

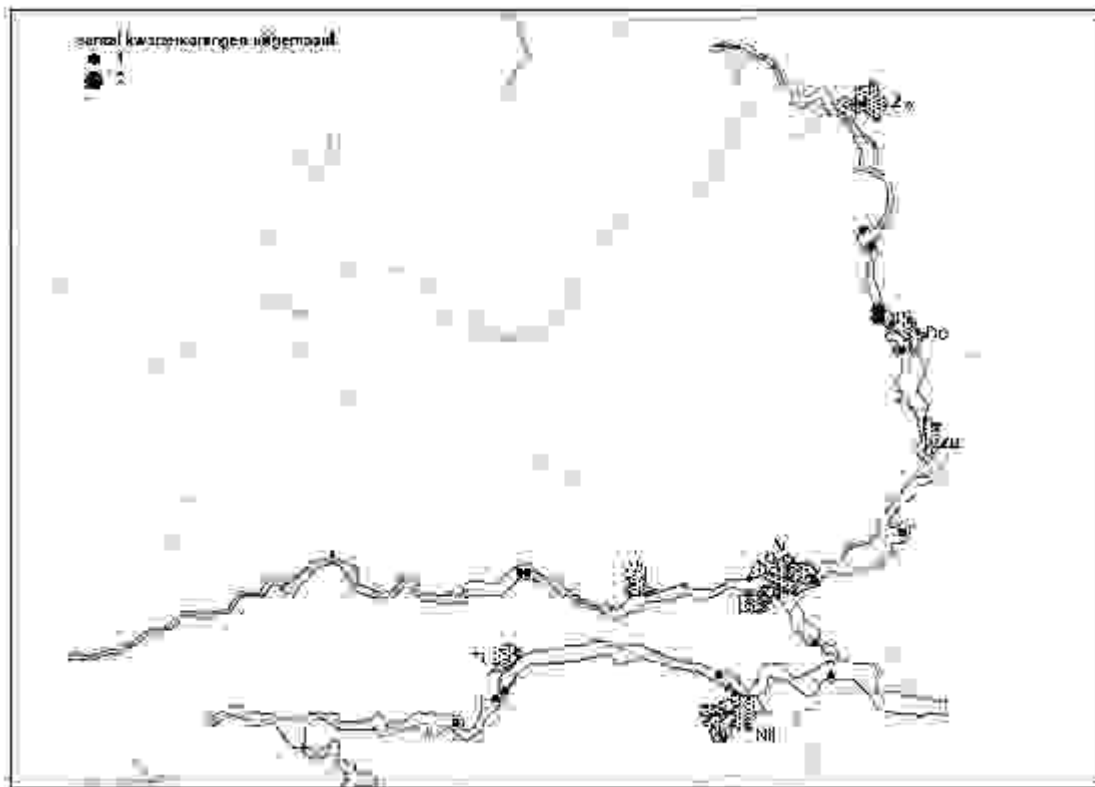
Hoewel vooral het gevoerde beheer de belangrijkste factor is die eventuele vestiging van Kwartelkoningen bepaald, is zowel landelijk als in het rivierengebied ook het aantal roepplaatsen naar eigendom onderscheiden (figuur 8). Landelijk gezien blijkt bijna de helft van alle Kwartelkoningen (47%) gevestigd in eigendommen van boeren. Samen met de 8% in terreinen van particulieren zijn dit in principe de vogels die in de gevarenzone zitten omdat het beheer niet noodzakelijkerwijs afgestemd is op laat maaien. Overigens wordt dit hoge aandeel vooral bepaald door de grote aantallen in het Oldambt (zie ook 4.1 en 4.2). Van de natuurbeherende instanties zit landelijk het grootste deel in terreinen van Staatsbosbeheer (22%) en Provinciale Landschappen (10%). Langs de rivieren is het beeld gevarieerder. Hier herbergen terreinen van Staatsbosbeheer het grootste aandeel van de roepplekken (29%). Daarnaast zit 17% in terreinen van een Provinciaal Landschap. Als we daar de Kwartelkoningen in terreinen van de overheid (zoals gemeente, Dienst der Domeinen, Rijkswaterstaat) bij optellen dan zit bijna tweederde (64%) van de Kwartelkoningen op min of meer veilige locaties. Immers van al deze organisaties mag, gezien hun doelstellingen en maatschappelijke positie, verwacht worden dat ze meewerken aan beschermingsacties voor de Kwartelkoning (wat overigens niet altijd het geval is, zie hoofdstuk 5). Verder zit een naar verhouding groot deel bij particulieren (21%, vooral grootgrondbezitters die vaak grond verpachten aan boeren) en boeren (15%). Het zijn met name deze vogels die zonder maatregelen worden uitgemaaid.

Figuur 8. Aantal roepplaatsen onderscheiden naar eigendom, voor het hele land en de IJssel, Nederrijn/Lek en Waal (rivieren) afzonderlijk. Number of sites with singing Corncrakes according to ownership of the area. 'Staatsbosbeheer', 'provinciaal landschap', 'natuurmonumenten' and 'stichting ark' are nature conservation agencies, 'overheid' state-owned areas, 'particulier' private properties and 'boer' farmers' properties.

Box 1. Opvallende aantallen langs de Waal tussen Wamel en St Andries.

Ronduit verrassend waren de flinke aantallen die in 2002 werden gevonden in de uiterwaarden ten zuiden van de Waal tussen Wamel en St Andries. In totaal ging het om 8 territoria namelijk in de Wamelsche Uiterwaard 3, Dreumelsche Uiterwaard 4 en Heerewaarden 2. Op dit traject werd vorig jaar slechts 1 territorium vastgesteld (op dezelfde plek als dit jaar) in de Wamelse Uiterwaard; in 2000 ging het om 1 territorium in de Dreumelsche Uiterwaard. De drie uiterwaarden hadden tot op heden geen reputatie voor Kwartelkoningen en waren daarom ook niet naar voren gekomen als kerngebied voor de soort (Koffijberg & van der Weide 2001, Koffijberg 2001). De tellers waren in deze jaren dezelfde dus daar kan die opmerkelijke toename niet door worden verklaard. Waarschijnlijk ligt de oorzaak in het gevoerde beheer. Van de acht territoria waren de percelen bij zes in eigendom bij Domeinen en één bij Delgromij en één bij een boer. In de directe omgeving waren daarnaast meerdere percelen die in eigendom waren van Domeinen. De Dienst der Domeinen heeft vaak tijdelijk grond in eigendom, over het algemeen gekocht van boeren. Het gebied krijgt dan vaak een andere bestemming van agrarisch naar natuurontwikkeling of zandwinning. Het beheer heeft in die tussenliggende periode vaak een extensiever karakter dan voorheen. Op vijf van de acht plekken was het beheer extensief met ruigtes met op een enkele plek ook extensieve begrazing met paarden. Op de overige drie locaties hadden boeren het beheer en daarvan kon bij twee het maaien uitgesteld worden tot 1 augustus (bij een andere lukte dat niet omdat het al was gemaaid). De twee boeren gaven aan dat ze door omstandigheden dit jaar wat later waren met maaien dan normaal. De ene gebruikte het gras voor koeien en de ander voor paarden. Beide boeren waren zeer te spreken over de kwaliteit van het gras dat veel beter was dan op de binnendijkse percelen die ze in bezit hadden. De binnendijkse percelen in het Land van Maas en Waal zijn laaggelegen en tot laat in het voorjaar nat waardoor de grasgroei traag op gang komt. Tot slot was het opmerkelijk dat het in het belangrijke gebied aan de overzijde van de Waal, de Stiftsche Uiterwaard, dit jaar 'slechts' 4 territoria werden gevonden tegen 5 vorig jaar, dat toch als een minder jaar te boek staat. Intrigerend is de vraag waar de vogels tussen Wamel en St Andries vandaan komen en waarom er in vergelijking met andere jaren zo weinig in de Stiftsche Uiterwaard zaten.

Figuur 9. Locaties van uitgemaaide Kwartelkoningen in het rivierengebied. Sites where Corncrakes were disturbed by mowing in the forelands of river IJssel, Rhine and Waal.

5. Resultaten van beschermingsmaatregelen

5.1 Rivierengebied

Tabel 2 geeft een overzicht voor hoeveel roepplaatsen actie werd ondernomen om de aanwezige Kwartelkoningen veilig te stellen, en in welke beheerstypes (zie 4.2) dit noodzakelijk was. In totaal werd in het rivierengebied bij 79 van de 197 roepplekken (40%) actie ondernomen. Het bleek dat beschermingsmaatregelen niet alleen nodig waren bij boeren, maar ook bij alle natuurbeheerders. Uiteindelijk konden 177 roepplekken (90% van het totaal) tot 1 augustus worden veiliggesteld. De meeste Kwartelkoningen werden uitgemaaid bij boeren (13 van de 56 roepplaatsen, 23%)(zie ook figuur 10). Opvallend genoeg gebeurde dit ook bij boeren met een beheersovereenkomst. Een aantal van hen (waaronder een pachter van de Stichting IJssellandschap, met 3 vogels) wilde niet meewerken, terwijl in een aantal gevallen het perceel al was gemaaid voordat er actie was ondernomen. De belangrijkste redenen om niet mee te werken aan uitstel van maaien tot 1 augustus waren dat het kwalitatief mindere gras slecht gegeten wordt door koeien, de zode minder goed terugkomt en (on)kruiden de kans krijgen zich te ontwikkelen. Ook de verwerking/afvoer van het gras dat niet gegeten wordt vormt een probleem. Een boer in het zuidelijk deel van de Angerensche Buitenpolder wilde niet meewerken omdat hij "schoon genoeg had van de natuurbeschermers". Niet kansrijk of zinvol beoordeeld voor beschermingsmaatregelen waren drie roepplekken, namelijk in de Bolwerkswede (1), De Wijk (1) en de Stiftsche Uiterwaard (1). Het perceel van de eerste lage tegen een graanakker aan, op het tweede werd intensief beweid met paarden en de derde lag te geïsoleerd van de plek waar (jaarlijks) de meeste Kwartelkoningen zitten. Bij een perceel in de Roetwaard kwam actie te laat omdat het al gemaaid was.

Gunstiger uit de bus kwamen de roepplekken bij boeren zonder beheersovereenkomst. Hier was 82% veilig en slechts 6 vogels werden uitgemaaid. Bij twee percelen werd geen actie ondernomen (Fraterwaard en Oosterhoutse Waard, beide intensieve beweiding met jongvee) en bij één perceel (Dreumelsche Waard) was de actie te laat en was het perceel al gemaaid. Vergeleken met vorig jaar is het opvallend hoge aandeel uitgemaaid (23%) bij boeren met een beheersovereenkomst dit jaar terwijl vorig jaar alle boeren meewerkten aan uitstel van maaien tot 1 augustus. Daarentegen was de medewerking bij boeren zonder een beheersovereenkomst dit jaar beter dan vorig jaar.

De oppervlakte aan percelen waar via DLG een regeling werd getroffen met de boer en de maaidatum werd uitgesteld tot 1 augustus bedroeg in 2002 totaal 34,2 ha. Het ging om negen boeren waarvan vijf met en vier zonder een beheersovereenkomst. Hierin waren in totaal 12 Kwartelkoningen gevestigd. Gemiddeld werd 2,9 ha per individu gespaard, wat neerkomt op een straal van 95 meter rond de roepplaats. Langs de IJssel betrof het vier locaties met in totaal 9 ha, langs de Rijn om één plek met 4,8 ha en langs de Waal om 20,4 ha op vier locaties. Respectievelijk ging het daarbij om 5, 2 en 5 vogels die bescherming kregen. Naderhand werden op en rond (straal 500 meter) deze locaties nog 5, 0 en 5 nieuwe vogels gehoord.

Bij een controle op 31 juli was geen van de percelen gemaaid en was op één plek 2 ha extra blijven staan. Tijdens een nacontrole op 27 augustus waren vier locaties nog niet gemaaid, goed voor 13,8 ha (43% van het totaal). Eén perceel werd begraaasd door pinken en de overige waren begin augustus gemaaid. In 2001 ging het om 32,8 ha uitstel waarin 15 Kwartelkoningen waren gevestigd. Gemiddeld

Tabel 2. Samenvattend overzicht van beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen in het rivierengebied. Voor ieder beheerstype (BM boer met beheersovereenkomst; BZ boer zonder beheersovereenkomst; NB natuurbeheerder; OV overig) is het aantal roepplaatsen, het aantal beschermde roepplaatsen en het aantal roepplaatsen waarvoor actie werd ondernomen gegeven. Een roepplaats is als veilig beschouwd indien niet voor 1 augustus werd gemaaid. Het is niet bekend of er daadwerkelijk succesvol is gebroed. Summary of conservation action for Corncrakes in the forelands of river IJssel, Rhine and Waal. For each management type (see Fig. 6) the number of sites with singing Corncrakes is given, along with the number protected ('veilig') and the number for which action was undertaken ('actie'). Protected is defined here as not mown before 1 August; to what extent successful breeding was possible remains unknown.

beheer	IJssel			Rijn			Waal			Rivieren, totaal			% veilig
	aantal	veilig	actie	aantal	veilig	actie	aantal	veilig	actie	aantal	veilig	actie	
BM	14	9	12	1	0	0	8	7	5	23	16	17	70
BZ	9	6	2	6	5	3	18	16	15	33	27	20	82
NB	39	35	16	22	20	5	33	33	19	94	88	40	94
OV	12	12	2	15	15	0	20	19	0	47	46	2	98
totaal	74	62	32	44	40	8	79	75	39	197	177	79	
% veilig		84			91			95			90		

werd toen dus 2,2 ha per individu gespaard, wat neerkomt op een straal van 90 meter rond de roepplek. Gebieden die zowel dit jaar als in 2001 uitstel kregen waren de Hoenwaard, Angerensche Buitenpolder (in 2001 nieuwe plek) en Stiftsche Uiterwaard (alle gebieden nagenoeg dezelfde percelen) en vlakbij de Bolwerksweiden (2002) en bij de Veenoordkolk (2001).

Bij roepplaatsen in terreinen van natuurbeheerders werd in alle gevallen contact opgenomen met de opzichter of de boswachter, vooral indien het om hooiland ging (in natuurontwikkelingsgebieden is actie meestal niet nodig). Dit gebeurde voornamelijk door de coördinator, een enkele keer door de waarnemer ter plaatse. Langs de IJssel lukte uitstel van maaien tot 1 augustus niet in de Veesserwaarden (dag na waarneming was perceel gemaaid), in Scherenwelle (te laat doorgegeven) en in de Velperwaarden (ondanks afspraken derde week juli gemaaid). Langs de Rijn werd een Kwartelkoning uitgemaaid in de Amerongse Bovenpolder (derde week juni). Het probleem voor natuurbeheerders ligt vooral in het feit dat ze een belangrijk deel van hun hooilandpercelen op stam hebben verkocht aan boeren. Wanneer er vervolgens in zo'n perceel een Kwartelkoning opduikt moeten ze zoeken naar alternatieven, maar blijkt het in de praktijk lastig om de gemaakte contracten met boeren te wijzigen. In vergelijking met 2001 was in 2002 een hoger aandeel van de roepplekken in terreinen van natuurbeheerders veilig, resp. 85% en 94%.

De uitgestelde oppervlaktes zijn niet precies bekend bij de beheerders maar bij benadering en hieronder volgt een beschrijving van de bekende gevallen. Langs de IJssel werd 1-2 ha uitgesteld in de Oldenelerwaard (2 Kwartelkoningen), Onderdijkse Waard (1), Zalkerbosch (2) en Koppelerwaard (1). In de Vorchterwaarden (4) ging het om 14 ha waarbij een deel na 1 augustus gemaaid werd en een deel extensief beweide. Gemiddeld per roepplek ging het om ruim 2 ha. Langs de Rijn werd in het

westelijke deel van de Amerongse Bovenpolder werd 1-2 ha per Kwartelkoning (3) uitgesteld voor maaien. In de Bovenste Polder onder Wageningen werd vroeg in het voorjaar 1 vogel gehoord (in tweede week mei, geen territorium) en de beweiding was er in vergelijking met vorig jaar extensiever.

In de uiterwaarden langs de Waal waren ook natuurbeheerders actief. In de Rijswaard (2 Kwartelkoningen) bleef *c.* 4 ha staan tot 1 augustus. In de Kil van Hurwenen bleef een perceel staan van *ca.* 2 ha en werd *c.* 3 ha extensief beweide, beide voor elk 1 Kwartelkoning. Extensieve beweiding werd verder ingezet op *c.* 2 ha in de Heesseltsche Uiterwaarden (1) en op zo'n 15 ha in de Winssensche Uiterwaarden (1). In de Benedenwaarden (2) bleef 2-3 ha staan en dat werd in de tweede helft van augustus gemaaid.

Alle vogels in natuurontwikkelingsgebieden waren veilig en behoefden geen nadere beschermingsacties omdat er niet gemaaid wordt en de veebezetting er doorgaans zo laag is dat de kans op vertrapping van legsels en/of kuikens te verwaarlozen is. Graafwerkzaamheden aan het einde van het voorjaar, zoals vorig jaar in de Amerongse Bovenpolder gepland, werden dit jaar niet vastgesteld.

De 47 roeplaatsen in overige terreinen waren in vrijwel alle gevallen (98%) veilig. Het ging hier om percelen in bezit bij de AMEV, Domeinen, Rijkswaterstaat, Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL), steenfabrieken, een Recreatieschap, baron Rengers, het Waterschap Veluwe en een tweetal onbekende eigenaren. Meestal is het beheer extensief en wordt er -als het al gebeurt pas laat in het seizoen gemaaid. Langs de Rijn was er een klein perceel in de Amerongse Bovenpolder waar een vogel gehoord werd, eigenaar/beheerder onbekend, waar geen actie voor ondernomen werd en langs de Waal goldt dat voor een perceel in de Heesseltsche Uiterwaarden. Langs de Waal in de Millingerwaard werden BBL-percelen gemaaid ondanks inspanningen van de beheerder om dit te voorkomen.

Uit een vergelijking in de resultaten van de beschermingsmaatregelen tussen de rivieren onderling blijkt dat het percentage veilig langs de IJssel (84%) wat lager was dan langs de Rijn (91%) en Waal (90%). Het verschil wordt vooral veroorzaakt door Kwartelkoningen die in percelen van boeren met een beheersovereenkomst zijn gevestigd. Langs de IJssel werden in die percelen verhoudingsgewijs veel Kwartelkoningen uitgemaaid. In de overige groepen waren er geen opvallende verschillen tussen de drie rivieren.

5.2 Rest van Nederland

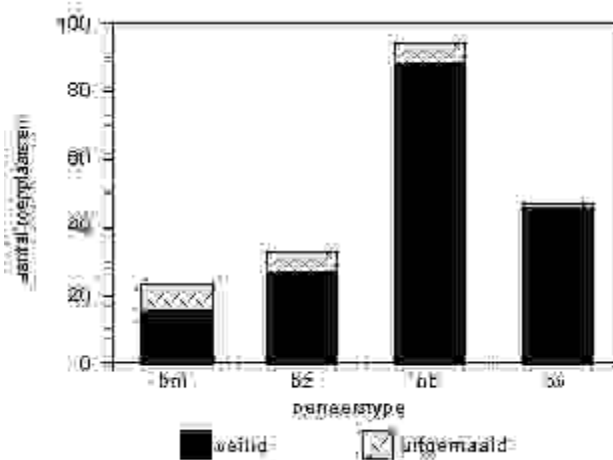
Beschermingsactiviteiten vonden ook buiten het rivierengebied plaats (tabel 3). De inbreng van de coördinator was hier in de regel kleiner, omdat in veel gebieden op eigen initiatief van de terreinbeheerders actie wordt ondernomen. Deze komen deels nog voort uit het topjaar 1998, toen dankzij enkele particuliere initiatieven in Drenthe en Groningen voor veel percelen uitstel van maaien werd bewerkstelligd en een trend naar een betere bescherming van Kwartelkoningen werd ingezet (zie Koffijberg & van Dijk 2001). Daarnaast werd net als in 2001 voorafgaand aan het seizoen aan alle beheerders in bekende Kwartelkoninggebieden buiten het rivierengebied per brief gevraagd bij het beheer rekening te houden met het late broedseizoen van de soort. In een aantal gevallen werd daarvoor telefonisch overlegd en werden door de coördinator adviezen verstrekt over de te volgen werkwijze.

Dat leidde er uiteindelijk toe dat de meeste roepplaatsen (78%) bij natuurbeheerders konden worden veiliggesteld. Grote problemen deden zich vooral voor in akkers. Hier bestaat nog onduidelijkheid welke maatregelen praktisch uitvoerbaar en kansrijk zijn. Bijna alle roepplekken in akkers bevinden zich in het Oldambt (alsmede enkele gevallen elders in Groningen). Van slechts 2 vogels (1%) was zeker dat er niet voor 1 augustus werd geoogst. Bij alle andere gevallen was dat onduidelijk omdat geen precieze informatie beschikbaar was over tijdstip van oogsten. De meeste Kwartelkoningen in het Oldambt (41%) bevonden zich in wintertarwe, een gewas dat vanaf de laatste week van juli wordt geoogst. Waarschijnlijk is de situatie dus beter dan uit de hier gepresenteerde cijfers blijkt. Niettemin werd ten minste 17% van de vogels die zich percelen luzerne en graszaad bevonden zeker uitgemaaid, omdat de oogst van deze gewassen al vanaf begin juni plaatsvindt. Rekenen we zonder de gegevens uit Groningen, dan kan 75% van de roepplaatsen (n = 97) als veilig worden beschouwd. Voor Nederland als geheel bedragen deze cijfers 51% (n = 486; incl. Groningen) en 85% (excl. Groningen).

Tabel 3. Samenvattend overzicht van beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen buiten het rivierengebied. Zie voor verklaring tabel 2. Summary of conservation action for Corncrakes outside the forelands of river IJssel, Rhine and Waal. See Tab. 2 for explanation. Note that these data include a large number of Corncrakes in crops in the Oldambt area, NE Groningen, for which conservation action has not been carried out so far.

beheer	aantal	veilig	actie	%veilig
boer met beheersovereenkomst	0	0	0	-
boer zonder beheersovereenkomst	199	2	1	1
natuurbeheerder	81	63	47	78
overig beheer	9	8	4	89
totaal	289	73	52	
% veilig		25		

Figuur 10. Aantal roepplaatsen van Kwartelkoningen in het rivierengebied met en zonder bescherming (zie tabel 3 voor verklaring beheerstypes). Number of singing Corncrakes in the forelands of rivers IJssel, Rhine and Waal, which were protected ('veilig') and disturbed by mowing ('uitgemaaid'). For management categories see Tab. 3.

6. Discussie en conclusies

6.1 Aantallen, verspreiding en habitatkeuze

De broedpopulatie van de Kwartelkoning in Nederland in 2002 wordt voorlopig geschat op 350-390 territoria, dit op basis van het getelde aantal van 336 territoria. Dit zijn er duidelijk minder dan de recente topjaren van 1998 (geschatte populatie 640-700) en 2000 (540-585), maar het aantal ligt wel boven dat van 1997 (260-275), 1999 (240-280) en 2001 (230-260). Nog steeds is dus sprake van een krachtig herstel van de landelijke broedpopulatie, met blijkbaar een afwisseling van goede en minder goede jaren. Dergelijke fluctuaties zijn ook in het verleden gesignaleerd (Koffijberg & van Dijk 2001). Van omringende landen is alleen voor Noord-Duitsland bekend dat er in 2002 bovengemiddelde aantallen Kwartelkoningen werden gehoord (waaronder in het gebied grenzend aan Oost-Groningen). In sommige delen van Nedersaksen waren de aantallen zelfs groter dan in 1998, toen daar eveneens grote aantallen verschenen (zie Koffijberg & van Dijk 2001). Grotere aantallen bleven dus in 2002 niet alleen beperkt tot ons land.

Net als in voorgaande jaren werden de belangrijkste aantallen vastgesteld in de provincies Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland. De beste kerngebieden zijn nog altijd het Oldambt (41% van alle territoria) en het rivierengebied (29%). In vergelijking met 2001 was het aantal territoria in het rivierengebied 22% hoger. Een toename werd vastgesteld langs IJssel en Waal terwijl er langs de Rijn een lichte afname werd gevonden. In de rest van Nederland zaten de belangrijkste aantallen in het noordoosten met een opvallende toename in vergelijking met 2001 in Drenthe (van 14 naar 41 territoria) en Groningen (van 85 naar 166). In vergelijking met het landelijke beeld, waren de verschillen tussen de jaren in het rivierengebied niet zo extreem als in Noordoost-Nederland. Dit zou er op kunnen duiden dat er er langs de rivieren sprake is van een minder fluctuerende populatie. Een vergelijkbaar beeld kwam ook in 1998 naar voren, waar de aantallen langs Nederrijn/Lek en de Waal nauwelijks afweken van 1997, terwijl langs de noordelijke IJssel en in Drenthe in Groningen juist extra veel vogels verschenen (Koffijberg & van Dijk 2001). Overeenkomst met 1998 was verder dat veel van deze extra vogels laat in het seizoen, vanaf half juni, arriveerden. Gecombineerd met de extra grote aantallen suggereert dit dat in 2002 sprake was van een influx van elders. Interessant in dit verband is ook dat de activiteitspiek van Kwartelkoningen tegenwoordig veel later is dan in de jaren vijftig. Toen werden volgens Braaksma (1962) Kwartelkoningen gehoord vanaf eind april (vroegste 20 april) en viel de piek tussen half mei en half juni, gemiddeld zo'n twee weken eerder dan tegenwoordig.

Tabel 4. Aantal territoria van Kwartelkoningen in Nederland (Rivierengebied en provincie Groningen en Drenthe afzonderlijk weergegeven) in 2000-2002. Number of Corncrake territories in the Netherlands in 2000-2002.

jaar	Nederland (schatting)	Rivieren	Groningen	Drenthe
2000	525 (540-585)	149	199	67
2001	215 (230-260)	76	85	14
2002	336 (350-390)	98	168	41

De verdeling van roepplaatsen over verschillende habitats week in grote lijnen weinig af van vorig jaar en 1998. Grasland (en dan vooral de percelen met een late maaidatum) blijft ook landelijk gezien favoriet broedhabitat, zij het dat dit enigszins wordt overschaduwed door de grote aantallen in bouwland in Groningen. Natuurontwikkelingsgebieden nemen een verhoudingsgewijs klein deel van de Kwartelkoningen voor rekening. Plaatselijk kan dit echter een veel grotere rol spelen. Zo vestigde zich langs de Nederrijn/Lek in 2002 55% van alle vogels in natuurontwikkelingsgebied. Net als in 2001 hadden landelijk gezien vestigingen in boerenland dus de overhand. Buiten de akkers in Groningen zitten de meeste vogels echter vooral in natuureservaten (natuurgrasland en natuurontwikkeling samen). Opmerkelijk genoeg werden in het rivierengebied verhoudingsgewijs veel Kwartelkoningen aangetroffen in boerenland zonder beheersovereenkomst. Verder werden net als in 2001 vogels gehoord in een keur aan terreinen van bijvoorbeeld steenfabrieken, waterschappen, grootgrondbezitters en de Dienst der Domeinen. Deze kennen vaak een extensief beheer en bieden in het broedseizoen geschikt broedhabitat, maar komen in de meeste gevallen slechts tijdelijk in aanmerking als broedhabitat.

6.2 Evaluatie van beschermingsacties

In het plan 'Bescherming van Kwartelkoningen in 2001' is als doelstelling geformuleerd dat 90% van het aantal Kwartelkoningen in de kerngebieden beschermd zou moeten worden (Gerritsen *et al.* 2001).

Op grond van de gegevens in tabel 3 en 4 valt af te leiden dat landelijk gezien 51% van het aantal roepplaatsen kon worden beschermd. Dat is echter inclusief de Groningse akkers, waar door het ontbreken van kennis over de geëigende maatregelen geen beschermingsmaatregelen werden uitgevoerd, maar wel grote aantallen Kwartelkoningen voorkomen. Dit probleem werd ook in het beschermingsplan onderkend, en de doelstelling werd daarop aangescherpt tot 90% in graslandgebieden. Rekenen we zonder de Groningse vogels, dan bleek 85% van de roepplaatsen in 2002 dankzij gerichte beschermingsacties veiliggesteld; in het rivierengebied zelfs 90% (vorig jaar 85%). Dit is inclusief natuurontwikkelingsgebieden, waar de soort in principe zonder bescherming ongestoord kan broeden. Wel zijn er in deze gebieden op termijn mogelijk problemen te verwachten met verruiging (box 2, blz. 31).

Voor wat betreft het rivierengebied werd de landelijke doelstelling van 90% beschermd dus behaald, maar daarbuiten is dus nog enige verbetering van de situatie mogelijk. Afgezien van de uitgemaaide graslandvogels blijft hier ook het grote aantal onbeschermd vogels in akkers een knelpunt. De grootste problemen (zie hoofdstuk 5.1) bij de beschermingsmaatregelen in 2002 deden zich voor bij boerenland met een beheersovereenkomst. Van de 23 Kwartelkoningen bij deze boeren in het rivierengebied werden er 7 uitgemaaid. Dit wijkt af van 2001 toen al deze vogels gevrijwaard in deze beheerscategorie gepaard bleven voor uitmaaien. In de groep van overige beheerders was meer dan 90% van de roepplekken veilig. Het gaat hier om een zeer gemêleerde groep met relatief een hoog aandeel overheidsinstellingen. Bij natuurbeheerders was 94% van de roeplekken veilig. Alle beheerders zijn benaderd maar door onbekendheid met het late broedseizoen van de Kwartelkoning en pachtcontracten met boeren ter verkoop van het hooi konden niet alle Kwartelkoningen worden beschermd. Zowel bij 'overig' als bij de natuurbeheerders ging het uiteindelijk overigens om een klein aantal roepplaatsen (samen 7). Numeriek gezien, worden op landelijke schaal de grootste aantallen Kwartelkoningen uitgemaaid in akkers.

Box 2. Verruiging oorzaak afname in Duursche Waarden en Millingerwaarden?

Dit jaar was het opvallend dat in twee natuurontwikkelingsgebieden Duursche Waarden en Millingerwaarden respectievelijk maar 1 en 2 Kwartelkoningen werden vastgesteld. Beide gebieden waren in de afgelopen jaren goed voor 3-5 territoria. In de twee gebieden was het ook opvallend dat op de plekken waar in de afgelopen jaren Kwartelkoningen werden gevonden meidoornstruiken dominant aanwezig waren en boven de vegetatie uitstaken. De struiken waren in de afgelopen jaren niet opvallend (onder maaiveld) aanwezig en werden waarschijnlijk door de grote grazers kort gehouden. De meidoorns zaten daar waarschijnlijk al een aantal jaren in de wachtkamer en dit jaar was de groei dusdanig dat de grote grazers ze niet kort konden houden. Het karakter van grazig en kruidenrijk veranderde in één jaar in een stuk met struwelen en struiken. Naast de achteruitgang van de Kwartelkoning was dit ook te zien in de vestiging van struweelsoorten als Heggenmus, Tuinfluiter en Fitis. In Meinerswijk, een gebied waar de natuurontwikkeling in dezelfde periode werd ingezet als de beide andere gebieden, werden dit jaar 6 territoria van de Kwartelkoning vastgesteld. Het lijkt erop dat de begrazing in Meinerswijk een andere intensiteit heeft dan in de Millingerwaard en de Duursche Waarden. De invloed van hoog water wat tegenwoordig vaker voorkomt is ook een factor die een rol kan spelen bij de vestiging van een Kwartelkoning.

Bij natuurbeheerders en bij de categorie 'overig' omvatten de beschermingsmaatregelen vaak het gehele perceel waar de Kwartelkoning(en) zich had(den) gevestigd. Bij boeren was dat lastiger. Vaak bleek zowel uit oogpunt van opbrengst als vanuit de beschikbare financiële middelen om de maatregelen uit te voeren, het moeilijk zover te gaan dat het gehele perceel later werd gemaaid. In het plan 'Bescherming van Kwartelkoningen in 2001' is cirkel met een straal van 160 m voorgesteld rond de roeplaats om verstoring te voorkomen. Dit is onjuist overgenomen uit de literatuur, omdat deze 160 m de *uiterste* afstand tussen roeplaats en nestlocatie betreft. Gemiddeld lagen nesten en roeplaatsen in Schotland 101 m uit elkaar, terwijl bij onderzoek in Polen alle nesten binnen 100 m van de roeplaats lagen (zie hoofdstuk 2.2.2). In de praktijk werd in 2002 gemiddeld 95 m rond de roeplaats niet gemaaid, wat dus vrijwel overeenkomt met de bovengenoemde cijfers. In 2001 ging het gemiddeld om een gebied van 90 m rond de plek van het roepend mannetje.

De wijze waarop de inventarisaties en de beschermingsmaatregelen werden uitgevoerd verliepen naar tevredenheid. Mede dankzij de snelle melding van de waarnemers van de percelen met roepende Kwartelkoningen kon in veel gevallen succesvol actie worden ondernomen. De meest gangbare datum dat voor het eerst percelen onder beheersovereenkomst worden gemaaid is 15 juni. Deze datum wordt zowel in de meeste beheersovereenkomsten (boeren), als door natuurbeheerders gehanteerd. De eerste telling, begin juni, is ruim op tijd om de resultaten nog in te passen in beschermingsmaatregelen. De tweede telling was in vergelijking met vorig jaar een week eerder waardoor wat meer tijd beschikbaar was voor actie, voordat eind juni werd gemaaid. Daarnaast waren ook de losse waarnemingen waardevol voor beschermingacties en als belangrijke aanvullingen op het totaalbeeld.

6.3 Neveneffect van uitstel van maaien

Het uitstel van het maaien van 15 juni tot na 1 augustus speelt niet alleen de Kwartelkoning in de kaart. De hardnekkigheid waarmee het idee heeft postgevat dat na 15 juni geen (weide)vogels meer broeden kom je nog steeds tegen onder beheerders maar ook onder (weide)vogeltellers. Bij maaien op 15 juni zijn er echter maar enkele vroegbroedende soorten die de dans van de maaibalk en cyclomaaier ontspringen. Dit jaar werd op een aantal locaties waar het maaien werd uitgesteld voor de Kwartelkoning een vogelinventarisatie uitgevoerd in opdracht van de Provincie Gelderland. Het ging daarbij de Stiftsche Uiterwaard (12,8 ha uitgesteld), Angerensche Buitenpolder (4,8 ha) en de Fraterwaard (2,4 ha). Een selectie van soorten (schaarse en bijzondere) werd daarbij geïnventariseerd en de uitgestelde percelen kregen dezelfde aandacht als de rest van het gebied. In tabel 5 staan per gebied het aantal territoria per vogelsoort vastgesteld in de uitgestelde percelen. Met * zijn de soorten gemerkt die over het algemeen vroeg broeden en waarvan na 15 juni geen aanwijzingen omtrent broeden of jongen verkregen zijn. De overige soorten werden na 15 juni zingend gezien of werd nestindicatief gedrag (alarm, ouder met voer) waargenomen. Gesteld mag worden dat wanneer op 15 juni was gemaaid een (belangrijk) deel van deze broedparen mislukt of verstoord was door de maaiactiviteiten.

*Tabel 5. Resultaten van broedvogelinventarisaties in de Stiftsche Waard, Fraterwaard en Angerensche Buitenpolder. De aantallen hebben betrekking voor dat deel van het perceel dat vanwege bescherming van Kwartelkoningen uitstel van maaidatum van 15 juni naar 1 augustus kreeg. Met * zijn de soorten gemerkt die over het algemeen vroeg broeden en waarvan na 15 juni geen aanwijzingen omtrent broeden of jongen werden verkregen. Numbers of breeding pairs/territories in 3 areas where mowing was delayed from 15 June to 1 August. Early breeding species for which breeding evidence was noted before 15 June are marked with an asterisk *.*

soort	Stiftsche Waard (12,8 ha)	Fraterwaard (2,4 ha)	Angerensche Buitenpolder (4,8 ha)
Wilde Eend* <i>Anas platyrhynchos</i>	-	2	1
Krakeend* <i>Anas strepera</i>	-	1	1
Slobeend* <i>Anas clypeata</i>	-	2	-
Meerkoet <i>Fulica atra</i>	-	2	-
Fazant <i>Phasianus colchicus</i>	-	-	1
Kievit* <i>Vanellus vanellus</i>	-	2	-
Grutto* <i>Limosa limosa</i>	-	2	-
Tureluur <i>Tringa totanus</i>	-	2	-
Gele Kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	-	1	-
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	11	2	-
Grasmus <i>Sylvia communis</i>	2	-	1
Bosrietzanger <i>Acrocephalus palustris</i>	2	-	3
Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	6	1	2
totaal excl. vroege soorten (*)	21	8	9

In Drenthe in het beekdal van de Vledder Aa werden nesten gezocht en waren de resultaten vergelijkbaar als in de eerder genoemde gebieden. Hier was uitstel van maaien tot 1 augustus naast de Kwartelkoning ook gunstig voor Kwartel, Veldleeuwerik, Graspieper, Roodborsttapuit en Paapje (Bijlsma 1999). Verder vormen de percelen een bron van voedsel voor zaad- en insectenetters zoals Ringmus, Kneu, Putter, Rietgors en zwaluwen. Ook insecten varen wel bij het uitstel van maaien. Zo was op 12 juli het perceel in de Fraterwaard een oase voor vele duizenden koolwitjes terwijl in de omliggende percelen (gemaaid) er geen enkele werd gezien. Op 11 juni werd in de Stiftsche Uiterwaarden (enkele dagen voor oorspronkelijke maaidatum van 15 juni) een Koninginnepage (zo te zien vers ontpopt) gezien met als voedselplanten schermbloemigen als wilde peen, dille, kummel, peterselie en bevernel. Ook in 2001 was het maaien uitgesteld in het gebied. Het hoeft geen betoog dat later maaien gunstig zal uitpakken voor deze vrij zeldzame standvlinder welke zijn voorkomen in Nederland vooral in grensstreken van Limburg en Noord-Brabant kent (Tax 1989). Ook planten varen wel bij uitstel van maaien tot 1 augustus. Zo was er een tapijt van de zeldzame beemdooievaarsbek in Scherenwelle langs de IJssel.

6.4 Conclusies en aanbevelingen

Net als in 2001 kan het beschermingsproject voor Kwartelkoningen succesvol worden genoemd en is er sprake van een groeiend netwerk van kwartelkoning vriendelijk beheer en een vruchtbare samenwerking tussen alle betrokken partijen. Bovendien ontstaat op deze wijze een goede basis voor het nog uit te voeren 'Soortbeschermingsplan Kwartelkoning in grasland', dat in de loop van 2003 zal verschijnen en naar verwachting in 2004 operationeel wordt. In het rivierengebied groeide het aandeel beschermde roepplaatsen naar 90%. Dit was mede gevolg van een betere bescherming in terreinen van natuurbeheerders (toename van 84% naar 94% beschermd) waar in de afgelopen jaar veel is gedaan aan voorlichting en veel contacten zijn opgebouwd. Vergeleken met de rest van Nederland lijkt in het rivierengebied ook sprake van een minder fluctuerende populatie (zie 6.1). Of dit een oorzakelijk verband heeft met de in een deel van het gebied al sinds 1998 uitgevoerde beschermingsmaatregelen blijft onduidelijk. Een relatie ligt voor de hand, maar het is nog steeds ongewis in hoeverre uitstel van maaien daadwerkelijk bijdraagt aan een hogere reproductie, en niet alleen leidt tot meer vestigingsmogelijkheden gedurende het broedseizoen, vooral bij die percelen die maar voor een deel niet worden gemaaid. Zonder gericht onderzoek is niet vast te stellen welk effect het gedeeltelijk maaien van een perceel heeft op een roepend mannetje en een eventueel legsel. De straal van zo'n uitgespaard gebied rond een roepplaats komt grofweg overeen met de afstand tussen roepplaats - nestlocatie zoals die bij onderzoek in Schotland en Polen is gebleken, maar het is niet bekend in hoeverre deze waarden overdraagbaar zijn op de Nederlandse situatie. Meer informatie over de nestplaatskeuze (en factoren die vestiging bepalen in het algemeen) en reproductieve status van de Kwartelkoningen is dus gewenst.

Een tweede knelpunt is dat percelen met uitgestelde maaidata nog steeds begin augustus vrijwel synchroon worden gemaaid. In 2001 bestond de indruk dat meeste percelen waar het maaien werd uitgesteld na 1 augustus werden beweid en pas laat, of in het geheel niet meer werden gemaaid. Mogelijk is dat weersafhankelijk en van jaar tot jaar variabel. In 2002 bleek eind augustus 57% van de percelen (of delen daarvan) met uitgestelde maaidatum nog niet te zijn gemaaid. In het soortbeschermingsplan wordt aan deze problematiek extra aandacht besteed. Dat geldt ook voor het aflopende aantal RBON contracten, die deels worden vervangen door contracten binnen het Programma Beheer, waar uitstel van maaidata moeilijker te realiseren is.

Verder is niet in alle gevallen gehoor gegeven aan de oproep bij percelen met Kwartelkoningen van binnen naar buiten te maaien. Deze methode blijkt in het buitenland succesvol om sterfte onder kleine kuikens te reduceren. Hier blijft een goede voorlichting noodzakelijk om deze maaimethode te promoten. Productie van een informatieve brochure is voorzien in het soortbeschermingsplan. Ondertussen kan met enige aanpassingen de folder uit 2001 worden gebruikt (zie Schoppers & Koffijberg 2001). Voorlichting blijft ook noodzakelijk onder natuurbeheerders en andere terreineigenaren. Nog steeds worden Kwartelkoningen door onbekendheid met de broedbiologie van de soort uitgemaaid.

Het grote aantal onbeschermd Kwartelkoningen in akkers werd ook reeds in 2001 gesignaleerd. Hier loopt momenteel een afzonderlijke studie (in opdracht van de Provincie Groningen en met steun van het Ministerie van LNV en Vogelbescherming Nederland). In 2003 zal in een pilot-project een eerste stap naar beschermingsmaatregelen in akkers worden gezet.

In de zomer van 2003 zal het project op vergelijkbare wijze worden voortgezet en zullen deze knelpunten zoveel mogelijk worden aangepakt.

7. Dankwoord

Het project was niet mogelijk geweest zonder de inzet van een groot aantal vrijwilligers die in de nachtelijke uren op pad gingen en/of voor aanvullende waarnemingen zorgden. Hieronder worden ze per rivier en de rest van Nederland genoemd. Natuurlijk mogen de boeren en beheerders die hebben meegewerkt om de soort te beschermen ook niet onvermeld blijven.

IJssel

Arnold Bakker, Andrea van de Berg, Annelies Blankema, Sander Bot, C. Coldewey, Symen Deuzeman, Nathalie van Dijk, Gerrit Gerritsen, Ronald Groenink, Herman van der Hart, Henk Jan Hof, Adrie Hottinga, Maarten Kaales, Olaf Klaassen, Bram Koorn, Jeroen Kuipers, Jeep Kuiper, Erik Lam, Andre Marissen, Gerben Mensink, Leo Muilwijk, Gert Prins, Sjoerd Radstaak, Jan Schoppers, Wouter Teunissen, Roel van der Veen, Rob Versteeg, Gert Vos, Rob Vogel, Herman Weekamp, Aagje van der Wulp, Mark Zekhuis.

Rijn

Chris Achterberg, Jantien Benders, Arjan Boele, Stijn Brand, Jandirk Buizer, Joost van Brugge, John Dideren, Joris Driessen, Fokko Erhart, Maurits Gleichman, Frans Hoving, Harm Hofman, Herman Jansen, Olaf Klaassen, Piet van Klaveren, Norie van Kranen, Aart Lagerwerf, Paul van Leer, J. Louwerse, Louis van Oort, Gert Ottens, Hans Quaden, Aloys Sanders, Jan Schoppers, G. Steinhaus, Cor Tiecken, Dirk Zoetebier, Doortje Udo, Paul van Veen, Aart Vink, Ruud van der Weele.

Waal

Johan Bekhuis, Hans de Boer, Leo Boon, Jan van den Bosch, Jan van Diermen, Max van Dongen, Joris Driessen, Peter Eekelder, Fokko Erhart, Lisette Heikoop, Antoon van de Heuvel, Peter Hoppenbrouwers, Eric Jansen, Olaf Klaassen, Andries Klip, Frans Miks, Dick van Mourik, Fabrice Ottburg, Jos Rademakers, Ton Roozen, Robert Snep, Twan Teunissen, Berend Voslamber, Michiel van der Weide, Mark Westermann, Dirk Zoetebier.

Rest van Nederland

Andre van den Berg, Roelof Blauw, Harry Blijleven, Martijn Blind, Martijn Bunskoek, Jan van Diermen, Jeroen Bredenbeek, Arend-Jan van Dijk, Bert Dijkstra, Lisette Heikoop, Ben Hulsebos, Tom Jager, Justin Janssen, Andre van Kleunen, Aaldert Kikkert, Henk Koffijberg, Kees Koffijberg, Gijs Kurstjens, Ruurd Jelle van de Leij, Jan Lok, Leon Luijten, Henny Minkels, Jeroen Nienhuis, Hans Olk, Bart-Jan Prak, Kees van Scharenburg, Dick Schut, Rienk Slings, Harry Smit Aart van der Spoel, Bart Verdonk, Edwin van Velzen, Henk Verweij, Rita Viersma, Freddie de Vries, José Voerman, Klaas Zoetendal, Wilco Zwaneveld, Laura Zweerus, Avifauna Groningen en Werkgroep Avifauna Drenthe.

Boeren

Mevr. Agterhuis, G. Kraaij, J. Mom, A. Reijnders, J. Tilleman, van Zuilichem.

Beheerders

Baron Rengers, Camping Tergouw, Gemeente Arnhem, Het Drentse Landschap, Het Geldersch Landschap, Landschap Overijssel, Het Utrechts Landschap, It Fryske Gea, Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer, Stichting Ark, Stichting der Domeinen, Stichting IJssellandschap, Stichting Passewaay, Stichting Sight, Stichting Twickel en Waterschap Veluwe.

Het gehele project werd begeleid door de 'stuurgroep kwartelkoning': Hans Kruse (Vogelbescherming Nederland), Kees van Berkel en Pieter Joop (EC-LNV), Johan Cronau (Provincie Gelderland), Gerrit Gerritsen (Provincie Overijssel/IJsselcrex), Roel Hoeve (Provincie Overijssel), Paul Voskamp (IJsselcrex), Kees Koffijberg, Jan Schoppers en Rob Vogel (SOVON Vogelonderzoek Nederland). De Dienst Landelijk Gebied van Gelderland (Hans Vlottes en Harry Sesink) en Overijssel (Frits Overweg) zorgde voor een plezierige samenwerking en contacten met de boeren. Dit werd vanuit de Provincie Overijssel begeleid door Roel Hoeve,

vanuit de Provincie Gelderland door Theo Dikker. Tenslotte worden Peter Eekelder, Jeroen Nienhuis en Dirk Zoetebier (SOVON) bedankt voor hun hulp bij de dataverwerking.

8. Literatuur

- BIJLSMA R.G. 1999. Maaidata in relatie tot legbegin van broedvogels in het beekdal van de Vledder Aa. Drentse Vogels 12: 1-8.
- BRAAKSMA S. 1962. Voorkomen en levensgewoonten van de Kwartelkoning (*Crex crex* L.). Limosa 35: 230-259.
- BROYER J. 1996. Les fenaisons centrifuges, une méthode pour réduire la mortalité des jeunes Râles de Gênets *Crex crex* et Cailles des Blés *Coturnix coturnix*. Rev. Ecol. (Terre et Vie) 51: 269-276.
- VAN DIJK A.J. & HUSTINGS F. 1996. Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- GERRITSEN G. 2001. De verrassende terugkeer van de kwartelkoning. Vogels 21 (2): 8-11.
- GERRITSEN G., KOFFIJBERG K. & VOSKAMP P. 2001. Bescherming van Kwartelkoningen in 2001. Vogelbescherming Nederland/Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Zeist.
- GREEN R.E., ROCAMORA G. & SCHÄFFER N. 1997. Populations, ecology and threats to the Corncrake *Crex crex* in Europe. Die Vogelwelt 118: 117-134.
- KOFFIJBERG K. 1999. Veel Kwartelkoningen *Crex crex* in Groningen in 1998. De Grauwe Gors 27 (3): 188-193.
- KOFFIJBERG K. 2001. Analyse van kerngebieden van Kwartelkoningen in Nederland in 1999 en 2000. SOVON-informatierapport 2001/14. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KOFFIJBERG K. & VAN DIJK A.J. 2001. Influx van Kwartelkoningen *Crex crex* in Nederland in 1998. Limosa 74: 147-159.
- KOFFIJBERG K. & VAN DER WEIDE M. 2001. Analyse van kerngebieden van Kwartelkoningen in Nederland. SOVON-Informatierapport 2001/06. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- SCHÄFFER N. 1995. Rufverhalten und Funktion des Rufens beim Wachtelkönig *Crex crex*. Die Vogelwelt 116: 141-151.
- SCHÄFFER N. 1999. Habitatwahl und Partnerschaftssystem von Tüpfelralle *Porzana porzana* und Wachtelkönig *Crex crex*. Ökologie der Vögel 21 (1): 1-267.
- SCHOPPERS J. & KOFFIJBERG K. 2001. Resultaten van beschermingsmaatregelen voor Kwartelkoningen in Nederland in 2001. SOVON-informatierapport 2001/12. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. SOVON, Arnhem.

STOWE T.J. & GREEN R.E. 1997. Response of Corncrake *Crex crex* populations in Britain to conservation action. *Die Vogelwelt* 118: 161-168.

TAX M.H. 1989. Atlas van de Nederlandse Dagvlinders. Vlinderstichting, Wageningen en Natuurmonumenten, 's-Graveland.

TYLER G.A. 1996. The ecology of the Corncrake, with special reference to the effect of mowing on breeding production. - PhD thesis.

TYLER G.A. & GREEN R.E. 1996. The incidence of nocturnal song by male Corncrakes *Crex crex* is reduced during pairing. *Bird Study* 43: 214-219.

Bijlagen

1. Handleiding voor de simultaantelling van Kwartelkoningen
2. Nieuwsbrief eerste simultaantelling 2002
3. Nieuwsbrief tweede simultaantelling 2002